

Η ΛΟΓΙΟΣΥΝΗ ΣΤΟΝ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟ ΑΘΩΝΑ: ΦΟΡΕΙΣ ΚΑΙ ΡΕΥΜΑΤΑ
SCHOLARSHIP OF BYZANTINE ATHOS: INSTITUTIONS AND MOVEMENTS

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΕΙΣΗΓΗΣΗ

ΚΡΙΤΩΝ ΧΡΥΣΟΧΟΪΔΗΣ

Διευθυντής Ίνστιτούτου Ιστορικῶν Ἑρευνῶν / ΕΙΕ

Ἡ Ἀθωνικὴ Λογιοσύνη (10ος-19ος αἰ.).

Ἀπόπειρα γιὰ ἓνα ἱστορικὸ διάγραμμα

Ἡ Ἀγιορειτικὴ Λογιοσύνη ὀριοθετεῖται κατ' ἀρχὴν ἀπὸ τὴν ὁποιασδήποτε μορφῆς ἢ εἶδους συγγραφικὴ παραγωγή τῶν μοναχῶν τοῦ Ἁγίου Ὁρους. Ὡς Ἀθωνῖτες λόγιοι, στὴν προκειμένη περίπτωση, πρέπει κατ' ἀρχὴν νὰ νοηθοῦν οἱ μοναχοὶ οἱ ὁποῖοι ἐγκαταβίωσαν μόνιμα στὸν Ἄθω ἀναπτύσσοντας σχεδὸν κατὰ κανόνα τὴ συγγραφικὴ τους δραστηριότητα σὲ κάποιο μεγάλο ἢ μικρότερο μοναστικὸ ἴδρυμα.

Στὴν Ἀγιορειτικὴ Λογιοσύνη ὅμως πρέπει νὰ συγκαταριθμηθεῖ καὶ πλείαδα μοναστῶν οἱ ὁποῖοι γιὰ κάποιο μακρὸ ἢ καὶ βραχύτερο διάστημα τοῦ παραγωγικοῦ τους βίου διέμεναν στὸν Ἄθω ἀναπτύσσοντας παράλληλα οἰασδήποτε μορφῆς συγγραφικὴ δραστηριότητα ἢ τουλάχιστον ἡ πνευματικὴ τους παραγωγή καὶ ἡ καθιέρωσή τους ὀφείλεται σὲ μέγιστο βαθμὸ στὴν ἐκεῖ παρουσία τους.

Ὁ κύκλος τῶν Ἀθωνιτῶν λογίων διευρύνεται ἀκόμη περισσότερο ἐάν συμπεριληφθοῦν σὲ αὐτόν καὶ οἱ ἀριθμητικὰ ἀκόμη περισσότεροι μοναχοί, κάτοχοι ἐκκλησιαστικῆς ἀλλὰ σχεδὸν κατὰ κανόνα καὶ θύραθεν παιδείας, οἱ ὁποῖοι δὲν ἔχουν νὰ ἐπιδείξουν συστηματικὸ συγγραφικὸ ἢ ἐρανιστικὸ ἢ μεταφραστικὸ ἔργο, ὅμως ἡ πνευματικὴ καλλιέργεια, μόρφωση καὶ εὐρυμάθεια ἀνιχνεύονται σὲ ἐλάχιστον συγγραφές (π.χ. ἐπιστολογραφία).

Ἡ Ἀγιορειτικὴ λογιοσύνη δὲν ἀποτελεῖ αὐτόνομο πνευματικὸ φαινόμενο, ἀλλὰ:

α) Βρίσκεται (τουλάχιστον στοὺς βυζαντινοὺς χρόνους, ἀλλὰ σὲ ἄλλες περιόδους τῶν μεταβυζαντινῶν χρόνων) σὲ πλήρη ἀντιστοιχία μὲ τὸν βαθμὸ ἐγγραμματοσύνης τοῦ συνόλου τῶν μοναχῶν τῆς Ἀθωνικῆς μοναστικῆς κοινότητας.

β) Ἡ πυκνότητα τῆς παρουσίας λογίων μοναχῶν στὸ Ἅγιον Ὄρος ἀλλὰ καὶ τὸ μέγεθος καὶ τὸ εὖρος τῆς συγγραφικῆς παραγωγῆς τους συμπίπτει ἢ βαίνει παράλληλα μὲ τὴν ἐμφάνιση μεγάλων πνευματικῶν κινήματων (π.χ. Ἡσυχασμός, κίνημα τῶν Κολλυβάδων) ἢ καὶ ἀλλότριων, κοσμικῶν ιδεολογικῶν ρευμάτων τὰ ὁποῖα μεταφέρονται ἢ διαμορφώνονται στὴν καθ' ἡμᾶς Ἀνατολή (π.χ. κίνημα τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ).

γ) Ἀναπτύσσεται ἀκολουθώντας τίς ἱστορικὲς τύχες τοῦ ὀρθόδοξου κόσμου τὸν ὁποῖον ἐκπροσωπεῖ.

KRITON CHRYSOCHOIDIS

*Director of the Institute for Historical Research,
National Hellenic Research Foundation.*

Athonite Scholarship (10th-19th cent.).
An attempt at an historical outline

Athonite scholarship is primarily defined by the literary output, of whatever form or kind, of the monks of Mount Athos. The term ‘Athonite scholars’, in this particular case, should be understood as referring mainly to monks who resided permanently on Athos and who, almost without exception, engaged in their writing activities at some sort of monastic foundation.

The term ‘Athonite scholars’, however, should also encompass a number of monks who resided on Athos for a particular period, of whatever length, of their literary lives, whilst they were engaged in writing activity of any form, or at least monks whose spiritual works and the establishment of those works are largely due to their presence there.

The circle of Athonite scholars could be extended even further to include the even larger number of monks who had received both an ecclesiastical education and, in most cases, a secular one; monks who have no systematic body of work as authors, compilers or translators to show for themselves yet whose spiritual cultivation, learning and erudition are evident in works of a minor nature (e.g. letters).

Athonite scholarship is not an autonomous spiritual phenomenon but:

a) Is (at least in the Byzantine period but also in other phases of the post-Byzantine era) in complete correspondence with the level of literacy of the monks of the Athonite monastic community as a whole;

b) The number of scholarly monks on Mount Athos, as well as the size and breadth of their literary output, coincides, or runs in parallel, with the appearance of major spiritual movements (e.g. Hesychasm, the Kollyvades movement) or external, secular ideological currents that are introduced into or formed in the Greek East (e.g. the Modern Greek Enlightenment);

c) Develops in accordance with the historical fortunes of the Greek world that it represents.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΜΑΝΑΦΗΣ*Όμότ. Καθηγητής Φιλοσοφικής Σχολής ΕΚΠΑ*

Άγνωστος Βίος τοῦ ὁσίου Ἀθανασίου τοῦ Ἀθωνίτου,
ἀρχῶν τοῦ 11^{ου} αἰῶνος

Στους δύο γνωστούς βίους του οσίου Αθανασίου του Ἀθω, τον βίον Α και τον βίον Β, των οποίων η συγγραφή τοποθετείται το 1025 του Α και μεταξύ των ετών 1050-1150 του Β, προστίθεται με την ανακοίνωση αυτή τρίτος βίος του οσίου. Ο βίος αυτός περιέχεται στον μεμβράνιον Σιναϊτικόν κώδικα Μ63, του οποίου σώζονται δύο τετράδια (16 φφ.). Το όνομα του γραφέως δεν αναφέρεται, αποδεικνύεται όμως ότι ήταν Λαυριώτης μοναχός και εγκατεβίωνε στη Λαύρα υπό τον Όσιο Αθανάσιο Ηγούμενον. Η συγγραφή του βίου τοποθετείται ευθύς μετά την κοίμησιν του οσίου, το δε περιεχόμενον του ήταν γνωστό στους συγγραφείς των βίων Α και Β.

KONSTANTINOS MANAFIS*Emeritus Professor of the Faculty of Philosophy, NKUA*

The unknown vita of Saint Athanasios the Athonite, early 11th century

To the two known vitae of Saint Athanasios the Athonite, vita A and vita B, which the literature dates at 1025 and between 1050-1150 respectively, can, as this paper puts forward, be added a third vita. This vita is contained in the Codex Sinaiticus vellum parchment M63, of which two quires (16 pages) are extant. The name of the scribe is absent, though it has been proven to be a monk who resided at Lavra under Hegumen Athanasios. The authoring of the vita is dated immediately after the death of Athanasios, and its contents were known to the writers of vitae A and B.

ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΕΥΘΥΜΙΑΔΗΣ

*Καθηγητής Άνοικτου Πανεπιστημίου Κύπρου, Κοσμήτορας τῆς Σχολῆς Ἀνθρωπιστικῶν
καὶ Κοινωνικῶν Ἐπιστημῶν*

Λόγια καὶ ρητορικά στοιχεῖα στοὺς Βίους τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου
τοῦ Ἀθωνίτη

Βασικὸς ἄξονας τῆς ἐπιστημονικῆς ἔρευνας πού, ἀπὸ τὴ δεκαετία τοῦ 1960 καὶ με-
ἀφορμὴ τὸν ἑορτασμὸ τῆς χιλιετηρίδας τοῦ Ἀγίου Ὁρους, ἀφιερώθηκε στοὺς δύο Βίους
τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου τοῦ Ἀθωνίτου, ὑπῆρξε τὸ ζήτημα τῆς χρονικῆς προτεραιότητος
τοῦ ἑνὸς (Βίος Α) ἢ τοῦ ἄλλου (Βίος Β). Τὸ ἐνδιαφέρον αὐτὸ ἀνανεώθηκε τὴν ἐπόμενη
δεκαετία μετὰ τὴν κριτικὴ ἔκδοση τῶν δύο βιογραφιῶν τοῦ ἁγίου ἀπὸ τὸν Βέλγο Jacques
Noret, ὁ ὁποῖος, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ μελέτη τῆς χειρόγραφης παράδοσης, πλαισίωσε τὴν ἔκδο-
σὴ του μετὰ ἐκτενὴ συζήτηση γύρω ἀπὸ τὸ θέμα αὐτό. Ἡ ἀπόδειξη τῆς ἀρχαιότητος τοῦ
λογιότερου καὶ ἐκτενεστέρου Βίου Α ἔναντι τοῦ Βίου Β ἐξακολουθεῖ νὰ γεννᾷ εὐλόγα
ἐρωτήματα ὡς πρὸς τοὺς λόγους οἱ ὁποῖοι ὁδήγησαν, σὲ σύντομο σχετικὰ χρονικὸ διά-
στημα, στὴ συγγραφὴ καὶ δεύτερου Βίου γιὰ τὸν ἴδιο ἅγιο. Τὰ ἐρωτήματα αὐτὰ συναρ-
τῶνται ἄμεσα μετὰ τὰ λόγια καὶ τὰ ρητορικά στοιχεῖα τῶν δύο κειμένων καὶ κατὰ τοῦτο
ἀξίζουν νὰ διερευνηθοῦν καὶ ὑπὸ τὴν προοπτικὴ αὐτή.

STEFANOS EFTHYMIADIS

*Professor at the Open University of Cyprus, Dean
of the Faculty of Humanities and Social Sciences.*

Scholarly and rhetorical elements in the vitae of St. Athanasios
the Athonite

A pivotal question in the scientific research that, since the 1960s and as a result of
the celebration of Athos's millenium, has been devoted to the two vitae of St. Athanasios
the Athonite, has been the question of which of the two vitae (Vita A or Vita B) takes
historical precedence. There was a resurgence of interest in this question in the follo-
wing decade when the critical edition of the two biographies of the saint was published
by the Belgian Jacques Noret, who, apart from studying the manuscript tradition, in-
cluded an extensive discussion of the subject. The proof that the more scholarly and ex-
tensive Vita A is older than Vita B continues to raise plausible questions about the rea-
sons that led, within a relatively short period of time, to the writing of a second vita of
the same saint. These questions are directly connected with the scholarly and rhetorical
elements of the two texts and so are worth investigating from this point of view.

ΣΥΜΕΩΝ ΠΑΣΧΑΛΙΔΗΣ

Αναπλ. Καθηγητής Θεολογικής Σχολής ΑΠΘ

Ἐκφάνσεις τῆς λογιότητας στό Ἅγιον Ὄρος
κατά τήν Παλαιολόγεια περίοδο

Ἡ παλαιολόγεια περίοδος στό Ἅγιον Ὄρος χαρακτηρίζεται ἀπό τή μεγάλη πνευματική ἀκμή τοῦ 14ου καί τῶν ἀρχῶν τοῦ 15ου αἰώνα, πού ἐκφράστηκε μέσα ἀπό τήν ἵδρυση νέων Μονῶν καί τόν ἐμπλουτισμό τῶν πνευματικῶν θησαυρῶν τῶν Ἀγιορειτικῶν Βιβλιοθηκῶν, κυρίως δέ μέσα ἀπό τήν ἐμφάνιση τοῦ Ἠσυχαστικοῦ κινήματος καί μιᾶς πλειάδος λογίων Ἀγιορειτῶν πού διεδραμάτισαν πρωταγωνιστικό ρόλο μέ τό συγγραφικό ἔργο καί τήν ἐκκλησιαστική δραστηριότητά τους στίς πνευματικές ζυμώσεις καί ἀντιπαραθέσεις αὐτῆς τῆς κρίσιμης περιόδου.

Οἱ λόγιες συνιστώσες αὐτῆς τῆς πνευματικῆς ἀναγέννησης πού παρατηρεῖται στόν παλαιολόγειο Ἄθωνα σχετίζονται ἄμεσα μέ τήν συνειδητή ἀναβάθμιση τῆς λειτουργίας τῶν μοναστηριακῶν Βιβλιοθηκῶν καί τῶν ἀντιγραφικῶν ἐργαστηρίων, πού ὀργανώνονται καλύτερα κατά τήν περίοδο αὐτή γιά νά ἀνταποκριθοῦν στίς αὐξημένες ἀνάγκες τῶν μοναστηριῶν, ἀλλά καί τίς νέες τάσεις κωδικοποίησης, ὅπως ἐκφράζονται μέσα ἀπό τή συγκρότηση ἀγιορειτικῶν συλλογῶν (Πανηγυρικά, Ὁμιλίαρια, Ὑπομνήματα, λειτουργικές συλλογές), στίς ὁποῖες θησαυρίζεται μέ συνειδητό τρόπο ἡ ἀγιορειτική πνευματική παραγωγή καί ἀποτυπώνεται ἡ ἀθωνική πνευματικότητα.

Ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον ἐμφανίζει καί μία ἄλλη παράμετρος αὐτῆς τῆς θριαμβευτικῆς εἰσόδου τοῦ πνεύματος τῆς λογιότητας στήν ἀγιορειτική πραγματικότητα: ἡ καλλιέργεια καί προβολή τῆς ἐγκυκλίου παιδείας καί τῆς ἀνάλογης πνευματικῆς παραγωγῆς, ὅπως μαρτυρεῖται στά ἔργα τῶν κύριων ἐκπροσώπων τῆς ἡσυχαστικῆς (Γρηγόριος Παλαμᾶς, Φιλόθεος Κόκκινος, Μακάριος Μακρῆς) ἀλλά καί τῶν ἀντιησυχαστικῆς (Πρόχορος Κυδώνης) παράδοσης στό Ἅγιον Ὄρος. Τό στοιχεῖο αὐτό συνδέεται ἀναπόσπαστα μέ τό ἀνάλογο πνευματικό status καί παιδευτικό πλαίσιο τῶν πόλεων ἀπό τίς ὁποῖες προέρχονταν τά πρόσωπα αὐτά, καθώς καί πολλοί ἄλλοι βυζαντινοί λόγιοι, «λόγων καί σοφίας παντοδαπῆς καί Μουσῶν τρόφιμοι», καί κυρίως τῆς Κωνσταντινούπολης καί τῆς Θεσσαλονίκης, τῶν κέντρων στά ὁποῖα καλλιιεργήθηκε σέ πολὺ ὑψηλὸ βαθμὸ ἡ ἐγκύκλιος παιδεία κατά τούς παλαιολόγειους χρόνους.

SYMEON PASCHALIDES

Associate Professor of the School of Theology AUTH

Manifestations of Scholarship on Mount Athos
during the Palaeologan period

The Palaeologan period on Mount Athos is characterised by the great spiritual flowering of the 14th and early 15th centuries, which was expressed through the founda-

tion of new monasteries, the enrichment of the spiritual treasures in the Athonite libraries, and, above all, through the appearance of the Hesychast movement and a number of Athonite scholars who, through their writings and ecclesiastical activities, played a leading role in the spiritual fermentations and controversies of this critical period.

The scholarly components of this spiritual renaissance on Palaeologan Athos are directly connected with the conscious improvement in the operation of the monastery libraries and the scriptoria, which were organised more effectively during this period so as to meet the increased needs of the monasteries, and also with the new tendencies towards codification, as was expressed in the formation of Athonite collections (*panegyrika*, *homiliaria*, *hypomnemata*, liturgical collections), which constituted a conscious attempt to amass Athos's spiritual riches and compile a record of Athonite spirituality.

Another parameter of this triumphant entry of the spirit of scholarship into the reality of Athonite life is of particular interest: the cultivation and promotion of a general all-round education and an analogous spiritual output, as may be seen in the works of the chief exponents of the Hesychast (Gregory Palamas, Philotheos Kokkinos, Makarios Makres) and Anti-Hesychast (Prochoros Kydones) traditions on Mount Athos. This element is inextricably linked with the spiritual status and educational context of the cities from which these figures and numerous other Byzantine scholars – ‘*students of learning, wisdom of all kinds and the Muses*’ – came, most notably Constantinople and Thessalonica, the centres in which the *enkyklios paideia* (system of general education) was cultivated to a very high degree during the Palaeologan period.

ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΔΕΛΗΚΑΡΗ

Λέκτορας, Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Α.Π.Θ.

Γεωργίου Γλαβᾶ Ὁμιλία εἰς τὴν Μεγάλην καὶ Ἁγία Παρασκευή.
Ἡ ἐλληνικὴ ἀθωνικὴ παράδοση καὶ παλαιοσλαβικὴ μετάφρασή της

Ἡ χειρόγραφη παράδοση τοῦ ἔργου τοῦ Γεωργίου Γλαβᾶ (μέσα 14ου αἰ.) *Ὁμιλία εἰς τὴν ἁγίαν καὶ Μεγάλην Παρασκευήν* παρουσιάζει ἰδιαίτερο ενδιαφέρον. Ἡ Ὁμιλία μας εἶναι γνωστὴ ὄχι μόνο στο ἐλληνικὸ πρωτότυπο, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν παλαιοσλαβικὴ μετάφρασή της (ἡ ὁποία παραδίδεται ἀπὸ τρία χειρόγραφα σερβικῆς παραλλαγῆς). Το ἐλληνικὸ κείμενο διασώζεται σὲ δύο χειρόγραφα, τὸ ἓνα ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀπόκειται στὴ Βιβλιοθήκη τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Μεγίστης Λαύρας στὸ Ἅγιον Ὄρος. Ἡ ἀρχαιότητα τοῦ ἐνὸς σλαβικοῦ χειρογράφου, τὸ ὁποῖο χρονολογεῖται περὶ τὸ 1360-1365, δηλαδὴ περίπου στὴν ἐποχὴ κατὰ τὴν ὁποία ἐζησε καὶ ὁ συγγραφέας τῆς Ὁμιλίας, καθὼς καὶ ἡ συγγένεια ποὺ διαπιστώνεται ὅτι ἔχει με τὸ Λαυριωτικὸ χειρόγραφο, τὸ μοναδικὸ ποὺ παραδίδει τὸ πλῆρες ἐλληνικὸ κείμενο τῆς Ὁμιλίας, μας ἐπιτρέπει νὰ προβοῦμε σὲ διάφορες προτάσεις γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τοῦ κειμένου. Ἡ ἀνακοίνωση αὐτὴ ἀποτελεῖ μιὰ πρόδρομὴ παρουσίαση τῆς ἐκδόσεως καὶ τοῦ σχολιασμοῦ τοῦ κειμένου ποὺ θὰ ἀκολουθήσει.

ANGELIKI DELIKARI

Lecturer of the School of History and Archaeology, Aristotle University of Thessaloniki

George Glabas' *Homily to the Great and Holy Paraskeve*.
The Greek Athonite tradition and its Old Slavic translation

The manuscript tradition of George Glabas' work (mid-14th cent.), *Homily to the Great and Holy Paraskeve*, is of particular interest. The *Homily* is known to us not only from the Greek original but also from its Old Slavic translation (which is transmitted by only three manuscripts in a Serbian variant). The Greek text is preserved in two manuscripts, one of which lies in the library of the Great Lavra Monastery on Mount Athos. The antiquity of the Slavic manuscript, which dates to c. 1360-1365, that is to say, about the time in which the author of the *Homily* himself lived, as well as the similarity it bears to the manuscript at the Great Lavra – the only one to transmit the complete Greek text of the *Homily* – permits us to put forward various proposals regarding the restoration of the text. This paper represents an initial presentation of the forthcoming publication of the text and accompanying commentary.

ΑΓΙΟΡΕΙΤΕΣ ΛΟΓΙΟΙ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΕΣ ΣΤΟ ΑΓΙΟΝ ΟΡΟΣ: ΜΙΑ
ΣΧΕΣΗ ΑΜΦΙΔΡΟΜΗ

ATHONITE SCHOLARS AND LIBRARIES: A TWO-WAY RELATIONSHIP

ΦΑΙΔΩΝ ΧΑΤΖΗΑΝΤΩΝΙΟΥ

Αρχιτέκτων - Αναστηλωτής

Βιβλιοθήκες στην Μονή Βατοπεδίου.

Κατηγορίες βιβλίων - Όργάνωση και λειτουργία τῶν χώρων

Την ύπαρξη δύο βιβλιοθηκών στην Μονή Βατοπεδίου μαρτυρούν περιηγητές που την επισκέφθηκαν τον 18ο αιώνα (Κομνηνός, Μπάρσκι). Την εποχή εκείνη η "μεγάλη βιβλιοθήκη" βρισκόταν πάνω από το δοχείο, στο κέντρο της αυλής του μοναστηριού. Μία "μικρότερη βιβλιοθήκη" είδε ο Μπάρσκι στο καθολικό, πάνω από την λιτή, κοντά στα κατηχούμενα. Δείγματα αυτής της συλλογής ήρθαν στο φως σε αποθέτη εντός της στέγης του παρεκκλησίου του Αγίου Δημητρίου, κατά τη διάρκεια των εργασιών αποκατάστασης τμήματος της στέγης του καθολικού στα μέσα της δεκαετίας του 1980. Μία τρίτη μικρή βιβλιοθήκη βρισκόταν σε διαμέρισμα του ορόφου πάνω από το ανατολικό τμήμα της τράπεζας. Κατά τις εργασίες αποκατάστασης του διανομείου της τράπεζας, στις αρχές της δεκαετίας του 1990, αποκαλύφθηκε στην βορειοανατολική γωνία του κτιρίου η παλαιά κοχλιωτή πετρόχτιστη σκάλα που οδηγούσε στα διαμερίσματα του ορόφου.

Δεύτερη μεγαλύτερη ανάμεσα στις αγιορειτικές βιβλιοθήκες ως προς τον αριθμό των χειρογράφων που ξεπερνούν τα 2.000, η βιβλιοθήκη της Μονής Βατοπεδίου στεγάζεται στον πύργο της Παναγίας, στην βορειοανατολική γωνία του περιβόλου, ενώ μέρος των παλαιτύπων μαζί με τις νεώτερες εκδόσεις στεγάζονται στο μέσον της βόρειας πτέρυγας.

FAIDON CHATZIANTONIOU

Architect-Restorer

Libraries at Vatopedi Monastery.

Book categories – Organisation and operation of spaces

Travellers who visited the Monastery of Vatopedi in the 18th century (Comnenos, Barsky) recount the existence of two libraries. At that time, the 'Great library' was located above the 'docheion' (olive-oil store), in the centre of the monastery cloisters. Barsky notes that he saw a 'smaller library' in the Katholikon, above the narthex ('lete'), adjacent to the books of the catechism. Samples of this collection came to light in a storage space ('apothetis') in the roof of the chapel of Saint Dimitrios during restoration works on a section of the roof of the Katholikon in the mid 1980s. A third small library was to be found in an apartment on the floor above the eastern part of the refectory. During restoration works on the refectory mess ('dianomeion') in the early 90s, an old winding stone staircase was discovered in the north-eastern corner of the building which once led to the apartments of that floor.

The library of Vatopedi Monastery, which, holding over 2,000 manuscripts, is the second largest in numerical terms on Mount Athos, is housed in the Tower of the Virgin Mary, in the north-east corner of the monastery complex, while a part of the incunabula together with more recent publications are housed in the centre of the north wing.

MIRJANA ZIVOJINOVIC

Σερβική Ακαδημία Έπιστημών και Τεχνών

Αρχείο – Βιβλιοθήκη – Αντιγραφείς χειρογράφων της Ίερας Μονής
Χιλιανδαρίου από τὸν 13^ο καὶ τὸν 15^ο αἰώνα

Ο πυρήνας του αρχείου και της βιβλιοθήκης της Ιεράς Μονής Χιλιανδαρίου –ήτοι οι ιδρυτικές πράξεις και τα αναγκαία για την πνευματική ζωή της αδελφότητας βιβλία– δημιουργήθηκε, ως είθισται στα μοναστήρια, κατά τον χρόνο ίδρυσής της.

ΑΡΧΕΙΟ – Καθώς η σερβική Ιερά Μονή Χιλιανδαρίου ιδρύθηκε στην επικράτεια της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, έγγραφα που την αφορούσαν εξέδωσαν τόσο οι βυζαντινοί αυτοκράτορες όσο και οι σέρβοι ηγεμόνες. Τα έγγραφα αυτά –γραμμένα στην ελληνική και στην παλαιοσερβική γλώσσα αντίστοιχα– φυλάσσονται σε δύο ξεχωριστές συλλογές στο αρχείο της Μονής. Έχοντας επίγνωση της σημασίας αυτών των εγγράφων για την οικονομική και τη νομική υπόσταση της Μονής, οι μοναχοί της Ιεράς Μονής Χιλιανδαρίου άρχισαν από πολύ νωρίς να λαμβάνουν μέτρα για τη συντήρησή τους, για τον σκοπό δε αυτόν ανέπτυξαν διάφορες δραστηριότητες, όπως:

α) συνέταξαν αντίγραφα των σημαντικότερων εγγράφων, τα οποία επικύρωνε κατά τον χρόνο σύνταξής τους ο εκάστοτε «Πρώτος» του Αγίου Όρους, πολύ συχνά δε ο Μητροπολίτης Ιερισσού και Αγίου Όρους ή κάποιος άλλος μητροπολίτης που ετύγχανε παρ επιδημιών στο Άγιον Όρος, όπως κατά καιρούς συνέβη με τους μητροπολίτες Βαρδαρίου, Κασσανδρείας και Μελενίκου. Στο αρχείο της Ιεράς Μονής Χιλιανδαρίου φυλάσσονται έως σήμερα χρυσόβουλα, πρωτίστως εκείνα που αφορούν το νομικό καθεστώς της Μονής, π.χ. τα σχετικά χρυσόβουλα των ετών 1198 και 1199, εκείνα που αφορούν περιουσιακής φύσεως προνόμια, π.χ. τα χρυσόβουλα που εξέδωσε ο αυτοκράτωρ Ανδρόνικος Β΄ Παλαιολόγος τον Φεβρουάριο και τον Σεπτέμβριο του 1321, καθώς και καταστατικοί χάρτες που αφορούν τα μετόχια της Μονής, των οποίων τα πρωτότυπα και τα αντίγραφα φυλάσσονταν μαζί, κατά κανόνα για λόγους διευκόλυνσης νομικών διαδικασιών που συνδέονταν με τα συγκεκριμένα μετόχια, π.χ. νομικές πράξεις που αφορούσαν το μετόχιο της Μονής στο Λοζίκι,

β) συγκέντρωσαν τις αναθεωρήσεις παλαιότερων εγγράφων, οι οποίες επισημαίνονται με σημειώσεις στην πίσω σελίδα των σχετικών εγγράφων, ιδίως δε αποδεικνύονται με βάση τον κατάλογο όλων των ελληνικών εγγράφων από το 1299-1300 ο οποίος συνετάγη στην παλαιοσερβική γλώσσα,

γ) τέλος, ταξινόμησαν τις σχετικές πράξεις σύμφωνα με την ιδιαίτερη βαρύτητά τους και λαμβάνοντας υπόψη την αρχική τους ταξινόμηση, όπως συνέβη με τις πράξεις που είχαν συνταχθεί στην ελληνική γλώσσα περί το 1328.

BIBΛΙΟΘΗΚΗ ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΜΟΝΗΣ ΧΙΛΙΑΝΔΑΡΙΟΥ – Η ίδρυση της πρώτης βιβλιοθήκης ανάγεται στις πρώτες τρεις ή τέσσερις δεκαετίες του 13^{ου} αιώνα, δηλαδή ενώ ακόμη ο Άγιος Σάββας ήταν εν ζωή. Εκτός από τα λειτουργικά βιβλία, η βιβλιοθήκη

αυτή περιλαμβάνει το παλαιότερο σωζόμενο χειρόγραφο του «Τυπικού» της Ιεράς Μονής Χιλιανδαρίου, καθώς και, κατά πάσα πιθανότητα, τα ευαγγέλια του Μίροσλαβ και του Βούκαν. Από τον 13^ο αιώνα και εξής, η συλλογή της βιβλιοθήκης της Ιεράς Μονής Χιλιανδαρίου εμπλουτίστηκε, αφενός μέσω της αντιγραφής βιβλίων στα εργαστήρια της Μονής και, αφετέρου, μέσω δωρεών ηγεμόνων και άλλων σημαντικών προσώπων, όπως συνέβη με τον «Νομοκανόνα», η αντιγραφή του οποίου για λογαριασμό της Ιεράς Μονής Χιλιανδαρίου πραγματοποιήθηκε από τον Μητροπολίτη Ράσκας Γκριγκόριγιε, ή με το «Τετραευαγγέλιον» που δώρισε το 1316 ο βασιλιάς Μιλούτιν στο *ησυχαστήριο* του Αγίου Σάββα στις Καρυές.

ΑΝΤΙΓΡΑΦΕΙΣ. Εκτός από τους ανώνυμους αντιγραφείς, των οποίων η παρουσία υπήρξε αδιάλειπτη στα εργαστήρια της Ιεράς Μονής Χιλιανδαρίου, δεν είναι λίγοι οι επώνυμοι αντιγραφείς, τα ονόματα των οποίων γνωρίζουμε από τις επιγραφές που συνέτασσαν στον κολοφώνα του εκάστοτε αντιγραφέντος βιβλίου. Ο κολοφώνας συνήθως περιείχε σύντομη παράκληση να μνημονεύεται το όνομα του γραφέως, ενίοτε το όνομα του εργαστηρίου στο οποίο πραγματοποιήθηκε η αντιγραφή του βιβλίου, πληροφορίες σχετικά με τον παραγγελιοδότη του βιβλίου ή ελλειπείς χρονολογικές ενδείξεις. Οι γνωστοί αντιγραφείς του 13^{ου} αιώνα ήταν «ο αμαρτωλός ιερομόναχος Θεόδουλος» και ο «γραμματικός Θεόδουλος». Οι γνωστοί αντιγραφείς του 14^{ου} αιώνα ήταν ο Ρωμανός, ο «Δαμιανός, υπουργός του Αβερκίου», ο Ιώβ και ο μοναχός Μάρκος. Τέλος, γνωστός αντιγραφέας των αρχών του 15^{ου} αιώνα είναι ο Ιώβ ή Γιοβάν (Ιωάννης).

Οι προσπάθειες των μοναχών της Ιεράς Μονής Χιλιανδαρίου να διασώσουν τα έγγραφα και την πλούσια βιβλιοθήκη της Μονής, καθώς και οι σχετικώς πολυάριθμοι ταιλαντούχοι και επώνυμοι αντιγραφείς, οι οποίοι δημιούργησαν ιδιαίτερη σχολή αντιγραφέων, επιβεβαιώνουν την παγιωμένη εδώ και χρόνια άποψη ότι η Ιερά Μονή Χιλιανδαρίου αποτέλεσε το σημαντικότερο πολιτισμικό κέντρο του μεσαιωνικού σερβικού κράτους.

MIRJANA ZIVOJINOVIC

Serbian Academy of Sciences and Arts

Archive – Library – Scribes of the Monastery of Hilandar
from the 13th to the 15th century

The core of the archive and the library of Hilandar – i.e. the founders' acts and books necessary for the spiritual life of the brethren – was created, as is usual in monasteries, as soon as the monastery was founded.

ARCHIVE – Given that the Serbian Hilandar was founded on the territory of the Byzantine Empire, both Byzantine emperors and Serbian rulers issued documents to this monastery. The documents – in the Greek and the Old Serbian languages – are kept in the archive of the monastery in two separate groups. In their realisation of the impor-

tance of these acts for the economic and legal life of the monastery, the monks of Hilandar, at a very early date, began taking steps for their preservation, which was reflected through various activities: A) creating transcripts of the most important documents, which were then validated by the protos of Mount Athos, very often the bishop of Ierissos and Mount Athos, or by another bishop who was present on Mount Athos, as did the bishops of *Vardariou*, *Kasandreias* and *Melnik*. *Chrysoboulloi* have been preserved in the archive of Hilandar to this day – primarily those concerning the legal position of Hilandar, i.e. those from 1198 and 1199; concerning the monastery's property privileges, e.g. the *chrysoboulloi* of Emperor Andronikos II, of February and September 1321; these acts also include the charters dealing with the individual *metochia* of the monastery, which were kept and copied together, usually for the purpose of legal proceedings regarding certain *metochia*, e.g. acts regarding the *metochion* in Lozikion; B) revisions of documents, evidence of which are the notes written on the back of the documents and, particularly, the inventory of all Greek documents in the Old Serbian language from 1299/1300; C) finally, the classification of acts according to their importance and their arrangement in the appropriate deposits, as was done with the Greek acts around 1328.

LIBRARY OF HILANDAR – The first library fund is dated to the first three or four decades of the 13th century, i.e. in the period when Saint Sava was alive. Besides liturgical books, this fund also includes the oldest preserved transcript of the *typikon* of Hilandar and, probably, the gospels of Miroslav and Vukan. During the 13th and in the subsequent centuries, the library collection of Hilandar grew by means of the copying of books in the *scriptoria* of Hilandar and by donations from rulers and other renowned persons, such as the *Nomokanon*, the copying of which was completed for Hilandar by the Bishop of Raška Grigorije, or the Tetraevangelion which King Milutin donated in 1316 to Saint Sabbas' *hesychasterion* in Karyes.

SCRIBES – COPIERS. Besides the anonymous copyiers, who were always present in Hilandar, there were relatively numerous copiers who are known from the inscriptions they would enter at the end of a copied book. These usually contained a brief request to be mentioned, sometimes also the name of the *scriptorium* in which the transcript was made, information about the person commissioning the transcript, or incomplete chronological indications. The known scribes – copiers in the 13th century were the “sinful *hieromonachos* Teodul (Theodoulos)” and the *grammatikos* Teodul (Theodoulos); in the 14th century – Roman (Romanos), “Damjan (Damianos) *hypourgos* of Averkije (Aberkios),” Jov (Ιωβ) and the monk Marko (Markos); finally, at the start of the 15th century, it was Job or Jovan (Ιωάννης).

The efforts of the monks of Hilandar to preserve the monastery's documents, the rich library and the relatively numerous talented and renowned scribes – copiers, who formed a separate school for scribes, confirm the view, presented long ago, of Hilandar, as the most significant cultural centre of the medieval Serbian state

ΧΑΡΙΤΩΝ ΚΑΡΑΝΑΣΙΟΣ

*Δ/ντῆς Ἑρευνῶν τοῦ Κέντρου Ἑρεῦνης τοῦ Μεσαιωνικοῦ καὶ Νέου Ἑλληνισμοῦ τῆς
Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*

Ὁ παλαιότερος γνωστὸς κατάλογος χειρογράφων καὶ ἐντύπων τῆς Ι. Μ.
Ἰβήρων (1723) καὶ ὁ πρῶην Ἄρτης Νεόφυτος Μαυρομμάτης

Στὸν ἀκατάγραφο κώδ. Ἰβήρων 1945 εἶναι καταχωρισμένος ὁ παλαιότερος σωζόμενος κατάλογος τῶν ἐντύπων καὶ χειρογράφων βιβλίων τῆς μονῆς, χρονολογημένος στὶς 15 Μαΐου 1723. Ὁ κατάλογος ἀποτελεῖ συνάμα καὶ τὸν παλαιότερο σωζόμενο κατάλογο χειρογράφων μονῆς τοῦ Ἀγ. Ὁρους. Ὁ κατάλογος περιλαμβάνει περὶ τοὺς 850 τίτλους ἐντύπων καθὼς καὶ 115 χειρόγραφα – συνολικά, ἐλαφρῶς ὑπὲρ τῶν χιλίων τόμων. Βάσει τεκμηρίων ἀπὸ τὴν ἀλληλογραφία τοῦ πρῶην Ἄρτης Νεοφύτου Μαυρομμάτη –ἀπὸ τὸν Μάρτιο 1723 ἐγκαταβίωνε στὴ μονὴ Ἰβήρων– μὲ τὸν Ἀναστάσιο Γόρδιο καὶ τὸν ἡγεμόνα τῆς Βλαχίας Νικόλαο Μαυροκορδάτο, διατυπώνεται ἡ ὑπόθεση ὅτι ὁ κατάλογος συντάχθηκε μὲ πρωτοβουλία τοῦ Νεοφύτου καὶ τὴν προτροπὴ τοῦ Νικολάου, ὁ ὁποῖος ἐνδιαφέρθηκε νὰ ἀποκτήσει χειρόγραφα τῆς μονῆς Ἰβήρων, καθὼς διατηροῦσε μία ἀπὸ τὶς σημαντικότερες βιβλιοθηκὲς ἑλληνικῶν χειρογράφων στὴν Εὐρώπη κατὰ τὴν ἀνωτέρω ἐποχὴ. Ἀπὸ τὰ περιεχόμενα ἐντύπων καὶ χειρογράφων προκύπτει ὅτι ἡ μονὴ διέθετε σημαντικότερα κείμενα ἀρχαίων, βυζαντινῶν ἀλλὰ καὶ μεταβυζαντινῶν συγγραφέων. Βασικὸ desideratum γιὰ τὴν περαιτέρω μελέτη τοῦ καταλόγου ἀποτελεῖ ἡ ἔκδοσή του, ἀλλὰ καὶ ἡ προσπάθεια ταύτισης τῶν ἐντύπων καὶ χειρογράφων ποὺ περιλαμβάνει, ὅσο τὸ ἐπιτρέπουν οἱ ἀποσπασματικοὶ τίτλοι.

CHARITON KARANASIOS

*Director of Research, Research Centre for Medieval
and Modern Hellenism, Academy of Athens*

The oldest known catalogue of manuscripts and printed books of the
Holy Monastery of Iviron (1723) and Neophytos Mavrommatis, former
Metropolitan of Arta

The uncatalogued codex Iviron 1945 contains the oldest surviving catalogue of the monastery's manuscripts and printed books, dated 15 May 1723. The catalogue is also the oldest surviving manuscript catalogue of any Athonite monastery. It contains the titles of about 850 printed books and 115 manuscripts – almost one thousand volumes in total. In the correspondence of Neophytos Mavrommatis, former Metropolitan of Arta (who resided at the Iviron Monastery from March 1723 onwards), with Anastasios Gordios and the Prince of Wallachia, Nicolas Mavrocordatos, there is evidence to suppose that the catalogue was compiled at Neophytos' initiative and the urging of Nicolas, who was interested in acquiring manuscripts from Iviron Monastery as he kept o-

ne of the most important libraries of Greek manuscripts in Europe at the time. The catalogue's contents reveal that the monastery possessed very important texts by ancient, Byzantine and post-Byzantine authors. A basic desideratum for the further study of the catalogue is that it should be published and that efforts should be made to identify the manuscripts and printed books that it contains, as far as the fragmentary nature of the titles allows.

ΖΗΣΗΣ ΜΕΛΙΣΣΑΚΗΣ

Παλαιογράφος – Ίνστιτούτο Ιστορικῶν Ἑρευνῶν / ΕΙΕ

Λόγιοι ταξιδιώτες καὶ ἀγιορεῖτες μοναχοὶ στὶς ἀθωνικὲς βιβλιοθῆκες.
Συνάντηση ἐνδιαφερόντων, προσδοκιῶν, νοοτροπιῶν (15^{ος}-19^{ος} αἰ.)

Ἕνας σημαντικὸς ἀριθμὸς ἀπὸ τοὺς ταξιδιώτες ποὺ περιηγήθηκαν τὸν Ἄθωνα μεταξὺ τοῦ 15ου καὶ τοῦ 19ου αἰ. διέθετε σὲ μεγαλύτερο ἢ μικρότερο βαθμὸ λόγια ἐνδιαφέροντα καὶ πολλοὶ ἀπὸ αὐτοὺς ἐπισκέφθηκαν, ἢ ἐπεδίωξαν νὰ ἐπισκεφθοῦν, τὶς ἀγιορειτικὲς βιβλιοθῆκες μὲ σκοπὸ τὴν ἀνακάλυψη, τὴ μελέτη, ἀλλὰ συχνὰ καὶ τὴν ἀπόκτηση, σημαντικῶν χειρογράφων. Κατὰ τὴ διάρκεια τῶν ἐπισκέψεων τοὺς οἱ περιηγητὲς αὐτοὶ ἤλθαν σὲ ἐπαφὴ μὲ ἀγιορεῖτες μοναχοὺς ποὺ συνήθως δὲν συναισθάνονταν πλήρως τὴν ἀξία τῶν βιβλίων τοὺς, ἀντιδρῶντας μὲ ποικίλους τρόπους στὶς ἐπιδιώξεις τῶν ξένων.

Στὴν ἀνακοίνωση ἐξετάζονται οἱ κυριότερες περιπτώσεις ξένων λογίων ποὺ ἐνδιαφέρθηκαν γιὰ τὶς ἀθωνικὲς βιβλιοθήκες μέχρι τὸν 19ο αἰ. καὶ κυρίως αὐτὴ τοῦ Ἑλληνα Μηνᾶ Μηνωίδη, γιὰ τὴν ὁποία διαθέτουμε πολλὲς πληροφορίες. Ἐξετάζεται τὸ ἐπίπεδο τῶν γνώσεών τοὺς, οἱ σκοποὶ τοὺς, ἡ στάση τῶν μοναχῶν ἀπέναντι στὴ λογιосύνη καὶ στὴ διαφορετικότητά τοὺς, καθὼς καὶ οἱ συνέπειες τῆς συνειδητοποίησης ἀπὸ τοὺς Ἀγιορεῖτες τῆς ἀξίας τῶν μοναστηριακῶν συλλογῶν τοὺς.

ZISIS MELISSAKIS

Palaeography Specialist – Institute of Historical Research / NHRF

Learned travellers and Athonite monks in the libraries of Mount Athos.
Meeting of interest, expectation, mentalities
(15th-19th centuries)

A large number of travellers who visited Athos between the 15th and 19th centuries possessed to varying degrees a scholarly interest, and many visited or attempted to visit the libraries on Athos with a view to discover, study or frequently to obtain important manuscripts. During their visits, these travellers came into contact with Athonite monks who commonly did not fully appreciate the worth of their books and reacted in various ways to the foreigners' requests.

In this paper, the major instances of foreign scholars' interest in Athonite libraries up to the 19th century are examined, with particular focus on that of the Greek Minas Minoidis, about whom we have a great deal of information. Amongst the aspects examined are their level of knowledge, their motives, the monks' stance towards both scholarship and the different characters of the foreigners. The consequences of the monks' realisation of the value of their monastery collections are also investigated.

ΤΟ ΑΓΙΟΝ ΟΡΟΣ ΚΟΙΤΙΔΑ ΤΗΣ ΛΟΓΙΟΣΥΝΗΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ
ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ
MOUNT ATHOS CRADLE OF SCHOLARSHIP DURING THE TIME OF
TURKISH RULE

ΣΥΜΕΩΝ ΠΑΣΧΑΛΙΔΗΣ

Αναπλ. Καθηγητής Θεολογικής Σχολής ΑΠΘ

ΔΗΜΟΣΘΕΝΗΣ ΚΑΚΛΑΜΑΝΟΣ

Θεολόγος, ύποψ. δρ Θεολογίας

Ὁ μοναχὸς Ἀγάπιος Λάνδος καὶ ἡ ἰδέα τῆς ἔκδοσης Συλλογῶν ἀπὸ
ἀγιορειτικὰ χειρόγραφα: Ἡ *Καλοκαιρινή*
καὶ ὁ ἀνέκδοτος δεῦτερος τόμος τῆς

Ὁ κρητικὸς μοναχὸς Ἀγάπιος Λάνδος, ποὺ ἀσκήτευσε γιὰ ἓνα μεγάλο χρονικὸ διάστημα τῆς ζωῆς του στὸ Ἅγιον Ὄρος, ἀποτελεῖ ἓναν ἀπὸ τοὺς σημαντικότερους λογίους τοῦ 17ου αἰώνα. Στὴν ἀγιορειτικὴ περίοδο τοῦ βίου του ἀνήκει μάλιστα ἓνα σημαντικό τμῆμα τῆς συγγραφικῆς καὶ ἐκδοτικῆς του δραστηριότητος. Τό ἔργο τοῦ Λάνδου ὑπῆρξε πολὺ σημαντικό καὶ τὰ βιβλία ποὺ ἐξέδωσε γνώρισαν ἀλλεπάλληλες ἐπανεκδόσεις, ἀκόμη καὶ ὡς τὶς μέρες μας, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ χαρακτηρίζονται δικαίως ὡς τὰ «μπεστ-σέλερ τῆς Τουρκοκρατίας καὶ τοῦ 19ου αἰώνα».

Τὸ γεγονὸς τῆς ἔντυπης ἐκδόσεως σημαντικώτατων πνευματικῶν ἔργων, ὅπως τὸ *Ἀμαρτωλῶν Σωτηρία*, ὁ *Θηκαρᾶς* καὶ τὸ *Θεοτοκᾶριον*, καθὼς καὶ συλλογῶν βυζαντινῶν ἀγιολογικῶν κειμένων, ὅπως ὁ *Παράδεισος*, τὸ *Ἐκλόγιον*, ὁ *Νέος Παράδεισος* καὶ ἡ *Καλοκαιρινή*, συνιστᾷ, πέραν τῆς σημασίας τους γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ βιβλίου καὶ τῇ μελέτῃ τῆς δημώδους γλώσσας τῆς ἐποχῆς τοῦ Λάνδου, μία ἰδιαίτερη συμβολὴ τοῦ σπουδαίου αὐτοῦ Ἀγιορείτη λογίου. Αὐτὸ ὀφείλεται στὸ γεγονὸς ὅτι στὸ ἔργο τοῦ Ἀγαπίου Λάνδου ἐντοπίζονται γιὰ πρώτη φορά συναρμοσμένες ἡ ἰδέα τῆς συλλογῆς μὲ ἐκείνην τῆς παραφράσεως καὶ κυρίως τῆς ἔντυπης ἐκδόσεως αὐτῶν τῶν ἔργων, στοιχεῖο ποὺ μᾶς ἐπιτρέπει νὰ μιλοῦμε γιὰ ἐκφράσεις ἐνός «ἁθωνικοῦ ἐγκυκλοπαιδισμοῦ».

Στὴν εἰσήγησή μας παρουσιάζεται ἓνα ἀτελῶς ἐκδεδωμένο ἔργο του, ἡ *Καλοκαιρινή*, στὸ ὁποῖο ὁ Λάνδος ἐπέλεξε νὰ περιλάβει 26 βυζαντινὰ ἀγιολογικὰ κείμενα γιὰ ἀγίους ποὺ ἐορτάζουν κατὰ τὸ δεύτερο ἐξάμηνο τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἔτους (Μάρτιος-Αὔγουστος), τὰ ὁποῖα συνέλεξε ἀπὸ ἀγιορειτικούς κώδικες καὶ παρέφρασε στὴ δημώδη γλώσσα. Παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ *Καλοκαιρινή* ἐκδόθηκε γιὰ πρώτη φορά αὐτοτελῶς τὸ 1656 στὴ Βενετία, προκύπτει πὼς ὁ Ἀγάπιος προετοίμαζε ἓνα δεύτερο τόμο ἢ μία ἐμπλουτισμένη μὲ ἐπιπλέον ἀγιολογικὸ ὑλικὸ νέα ἔκδοση ποὺ δὲν πρόλαβε νὰ πραγματοποιήσει, πιθανόν ἐξαιτίας τοῦ ἐπελθόντος θανάτου του.

Ὁ δεῦτερος τόμος τῆς *Καλοκαιρινῆς* περιλαμβάνεται στὸν Ἱεροσολυμιτικὸ κώδικα 567 τῆς μονῆς τοῦ ἀγίου Σάβα, συσταχμένος μαζί μὲ τὴν ἔντυπη *Καλοκαιρινή*. Ὁ κώδικας αὐτός θεωρεῖται αὐτόγραφος τοῦ Ἀγαπίου Λάνδου καὶ ἐπιγράφεται, ὅπως καὶ τὸ ἐκδεδωμένο ἔργο, *Καλοκαιρινή*. Εἶναι ἀξιοσημείωτο ὅτι περιλαμβάνει μεγαλύτερο ἀριθμὸ ἀγιολογικῶν κειμένων (30) ἀπὸ τὸν πρῶτο, συμπληρώνοντας τὰ κενὰ του (π.χ. περιλαμβάνει τέσσερα κείμενα γιὰ ἀγίους τοῦ Ἀπριλίου, ἐνῶ στὴν ἔντυπη ἔκδοση δὲν ὑπάρχει κανένα), ἐνῶ τρία ἀπὸ τὰ περιληφθέντα ἔργα ἀφοροῦν σὲ ἀγιορεῖτες ἀγίους (Πέτρος ὁ Ἀθωνίτης, Εὐθύμιος ὁ Ἰβήρ, καὶ Νήφων ὁ Ἀθωνίτης).

SYMEON PASCHALIDES

Associate Professor of the Faculty of Theology AUTH

DEMOSTHENES KAKLAMANOS

Theologian, PhD candidate in Theology

The monk Agapios Landos and the idea of publishing Collections
of athonite manuscripts: the *Kalokairine*
and its unpublished second volume

The Cretan monk Agapios Landos, who lived for a long period of his life as an ascetic on Mount Athos, is one of the most important scholars of the 17th century. Indeed, a considerable part of his writing and publishing was carried out during the years he lived on Athos. Landos' work was very important and the books that he published have been repeatedly reissued, even in our own time, to the extent that they have justifiably been described as the 'bestsellers of the Turkish period and the 19th century.'

Apart from the importance that Landos' printed editions have for the history of Greek books and the study of the vernacular in Landos' day, the fact that printed editions were published of very important spiritual works, such as *Hamartolon Soteria*, *Thekaras* and the *Theotokarion*, as well as collections of Byzantine hagiological texts, such as the *Paradeisos*, the *Eklogion*, the *Neos Paradeisos* and the *Kalokairine*, lends the work of this great Athonite scholar a special significance. This is due to the fact that in Agapios Landos' work we find for the first time the idea of compiling a collection of texts combined with the idea of paraphrasing, and, what is more, in printed editions of these works, a fact that permits us to describe these as expressions of an 'Athonite encyclopaedism.'

In our paper we present an incompletely published work of his, the *Kalokairine*, in which Agapios chose to include 26 Byzantine hagiological texts on saints whose feast-days lie in the second half of the ecclesiastical year (March-August), which he gathered together from Athonite codices and paraphrased into the vernacular. Despite the fact that the *Kalokairine* was published for the first time as a complete edition in 1656 in Venice, it emerges that Agapios was preparing a second volume or a new edition enriched with additional hagiological material that he did not have time to finish, probably as a result of his death.

The second volume of the *Kalokairine* is contained in Codex 567 of the Monastery of St. Sabbas near Jerusalem, bound together with a printed version of the *Kalokairine*. This codex is believed to be in the hand of Agapios Landos himself and, like the published work, is entitled *Kalokairine*. It is noteworthy that it contains a larger number of hagiological texts (30) than the first volume, thus filling in various gaps in the former (e.g. it includes four texts on saints in the month of April, while the printed edition contains none), while three of the included works concern Athonite saints (Peter the Athonite, Euthymios of Iviron and Nephon the Athonite).

ΑΓΑΜΕΜΝΩΝ ΤΣΕΛΙΚΑΣ

*Φιλολόγος – Παλαιογράφος. Προϊστάμενος τοῦ Ἱστορικοῦ καὶ Παλαιογραφικοῦ Ἀρχείου
τοῦ Μορφωτικοῦ Ἰδρύματος τῆς Ἑθνικῆς Τραπεζῆς*

*Μεταφράσεις Λόγων Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας καὶ Βίων ἁγίων στὸ Ἅγιον
Ὄρος (17ος-18ος αἰ.)*

Μὲ ἀφορμὴ δύο χειρόγραφα ἀγιορειτικῆς προέλευσης τοῦ 17ου καὶ 18ου αἰώνα, τὸ ἓνα ἀνήκει στὴ συλλογὴ τοῦ Ἱστορικοῦ καὶ Παλαιογραφικοῦ Ἀρχείου καὶ περιέχει μετάφραση τοῦ Βίου καὶ τῶν θαυμάτων τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, καὶ τὸ ἄλλο προέρχεται ἀπὸ τὴ μονὴ Ἁγίων Πάντων Πατρῶν καὶ περιέχει μετάφραση τῶν Ἀσκητικῶν τοῦ Μεγάλου Βασιλείου, γίνεται ἀναφορὰ στὸ θέμα τοῦ μεταφραστικοῦ κινήματος στὸ ἀπλοελληνικὸ ἰδίωμα θρησκευτικῶν κειμένων ποὺ ἀναπτύχθηκε κυρίως στὸ Ἅγιον Ὄρος ἀπὸ τὸν 17ον αἰώνα καὶ ἐξῆς. Θίγονται πλευρὲς τοῦ κινήματος ποὺ ἀφοροῦν τὰ πρόσωπα, τὰ κείμενα, τὶς ἀνάγκες ποὺ ἐξυπηρετοῦσαν οἱ μεταφράσεις αὐτὲς καὶ γενικότερα ἡ φιλολογικὴ τους διάσταση στὸ πλαίσιο τῆς ἱστορίας τῆς νεοελληνικῆς γλώσσας καὶ γραμματείας.

AGAMEMNON TSELIKAS

Philologist – Palaeographer. Head of Historical and

Palaeographical Archive at the National Bank of Greece Cultural Foundation

*Translations of Learned Fathers of the Church and the Lives of the Saints
on Mount Athos (17th-18th centuries)*

Two manuscripts deriving from Mount Athos of the 17th and 18th centuries, one belonging to the Historical and Palaeographical Collection and containing a translation of the Life and Miracles of St George, while the other from the Holy Monastery of All Saints, Patras, which contains the translation of the Ascetics of St Basil the Great, provide a focus on the movement of translating religious texts into simple vernacular Greek which developed principally on Mount Athos from the 17th century onwards. Aspects of this movement regarding the individuals, the texts, the needs these translations served as well as the general philological dimension are covered as a part of the history of the Modern Greek language and literature.

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Ι. ΣΚΑΛΤΣΗΣ

Άναπλ. Καθηγητής Θεολογικής Σχολής ΑΠΘ

Ἡ περὶ τοῦ ἄρτου τῆς Προσκομιδῆς ἔριδα στὸ Ἅγιον Ὅρος κατὰ τὸν 17ο αἰώνα. Πρόσωπα καὶ Κείμενα

- Στα μέσα του 17ου αιώνα προκλήθηκε «εκκλησιαστική διχοστασία, η περί της ιεράς προσκομιδής» όπως σημειώνει ο Μανουήλ Γεδεών. Κατά την έριδα αυτή, η οποία εξαπλώθηκε και έξω του Αγίου όρους, το πρόβλημα ήταν ποια είναι τα δεξιά του άρτου και πού τίθενται οι μερίδες της Παναγίας και των ταγμάτων των αγίων στο δισκάριο κατά την τέλεση της Προσκομιδής.

- Το πρόβλημα ξεκίνησε από το έντυπο Ευχολόγιο που εκδόθηκε στη Βενετία το έτος 1609 από τον Αντώνιο Πινέλλο. Στο Ευχολόγιο αυτό, όπως και σε κείμενο του εκ Κρήτης καταγομένου πρώην ηγουμένου της Μονής Βατοπεδίου Βενεδίκτου, διατυπώθηκε η άποψη ότι τα δεξιά του αμνού, όπου τοποθετείται η μερίδα της Θεοτόκου και των αγίων, είναι το μέρος της δεξιάς χειρός του ιερέα καθώς αυτός λειτουργώντας βλέπει προς το θυσιαστήριο.

- Οι Αγιορείτες, πιστοί στην παράδοση που θέλει τη μερίδα της Θεοτόκου να τίθεται δεξιά του αμνού, που αντιστοιχεί στο αριστερά του ιερέα, αντέδρασαν στη νέα εξέλιξη και απευθύνθηκαν στο Οικουμενικό Πατριαρχείο ζητώντας την παρέμβασή του. Εκ του Πατριαρχείου προέρχονται τα εξής κείμενα τα οποία συνιστούν «αστασίαστον αγάπην» και τήρηση της παραδόσεως:

α) Επιστολή πατριαρχική του κυρ. Διονυσίου Γ΄ του Βαρδαλή (1662-1665).

β) Επιστολή συνοδική του πατριάρχου κυρ Παρθενίου Δ΄ του μογιλάλου (Μάιο του 1667).

γ) Απόκρισις μικρά (τις) του μεγάλου Ρήτορος της του Χριστού Μεγάλης Εκκλησίας κυρ-Μπαλασίου (σύντομη και εκτενής μορφή, πρώτο ήμισυ του 17ου αι.)

- Σχετικό με το θέμα είναι και το κείμενο «του θεοφιλεστάτου επισκόπου και σοφωτάτου μεγίστου διδασκάλου και θεολόγου κυρίου Ιλαρίωνος Τζίγάλα, επιστολή σταλθείσα εν των Αγιωνύμω Όρει προς Θεόκλητον εκκλησιάρχην της σεβασμίας και βασιλικής μονής των Ιβήρων περί της προσκομιδής». Από τα σημαντικότερα επίσης περί του ζητήματος κείμενα, προερχόμενο μάλιστα από το Ἅγιον Ὅρος, είναι και η περί της Προσκομιδής του αγίου άρτου πραγματεία του Ιερομονάχου Θεοκλήτου, εκκλησιάρχου και δομεστίχου της σεβασμίας και βασιλικής μονής των Ιβήρων (1665). Ο Θεόκλητος στηριζόμενος σε κείμενα του αγίου Συμεών Θεσσαλονίκης, αλλά του ερμηνευτή της θείας Λειτουργίας Ιωάννου Ναθαναήλ (16ου αι.) υποστηρίζει το παραδεδομένο, ότι τα δεξιά του άρτου κατά την Προσκομιδή είναι αριστερά όπως βλέπει ο ιερέας όταν λειτουργεί. Η ερμηνεία αυτή έκτοτε αποτυπώθηκε και στο έντυπο Ευχολόγιο και η εν λόγω έριδα έληξε χωρίς άλλες διχοστασίες και εντάσεις.

PANAGIOTIS I. SKALTSIS

*Associate Professor, Faculty of Theology, Aristotle University of Thessaloniki**Concerning the controversy on the Preparation of the host on Mount*

Around the middle of the 17th century an ‘ecclesiastical dissension’ was caused concerning ‘the liturgy of the preparation’ as Manuel Gedeon notes. During this controversy, which spread beyond the confines of Mount Athos, the problem was what is on the right of the sacramental bread and where are the particles of the Holy Virgin (*Panagia*) and the angels are placed on the diskos at the Liturgy of preparation.

- The problem began from the Euchologion printed in Venice in the year 1609 by Antonio Pinello. In this Euchologion, as also in a text by the former Hegumen of Vatopedi Monastery, Benediktos, whose origins were in Crete, the view was expressed that the right side of the lamb, where the particles of the Mother of God and the angels are placed, is on the side of the priest’s right hand since in the liturgy he looks towards the altar.

- The Hagiorites, following tradition, require that the particles of the Mother of God be placed right of the lamb, which corresponds to the left of the priest, reacted to this new development and addressed themselves to the Ecumenical Patriarch, requesting his intervention. The Patriarch issued the following texts, which recommend ‘love refraining from faction’ (*αστασίαστον ἀγάπην*) and the retaining of tradition:

- a) Patriarchal epistle of Patriarch Dionysios III of Constantinople (1662-1665).

- b) Synodic epistle of the Patriarch Parthenios IV, Mogilalos (May 1667).

- c) Brief apocrisis of the great orator of the Great Church of Christ, Pallasios (or Mpallasios) the priest (brief and extensive form, first half of 17th century)

- Also of pertinence to the subject is the text: ‘*of his Grace, Bishop and eminent teacher and theologian, Hilarion Tzigalas, the epistle sent from the Community of the Holy Mountain to Theokletos ecclesiarch of the Royal and Venerable Monastery of Iviron on the Preparation*’. Furthermore, one of the most important texts on the subject, indeed originating from Mount Athos, is also the discourse on the Preparation of the sacramental bread by the Hieromonk Theokletos, ecclesiarch and domestic of the Royal and Venerable Monastery of Iviron (1665). Theokletos, basing himself on texts of Saint Symeon of Thessaloniki, as well on the interpreter of the Divine Liturgy, Ioannis Nathanael (16th century) holds by tradition, that right of the host during the Preparation is seen to the left by the priest as he conducts the liturgy. This interpretation has since been recorded also in the printed Euchologion and the said controversy ended without further dissension or strife.

ΚΩΣΤΑΣ Ν. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ
Καθηγητής Βυζαντινῆς Ἱστορίας
Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων

Ὁ λόγιος Ἰβηρίτης μοναχὸς Νεόφυτος Χριστόπουλος καὶ τὸ ἔργο του

Ὁ Νεόφυτος Χριστόπουλος γεννήθηκε στὸν Τύρναβο τῆς Θεσσαλίας περὶ τὸ 1670. Ἔτυχε ἐπιμελοῦς παιδείας στὴ Σχολὴ τοῦ Τυρνάβου καὶ ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ Μάρκου Πορφυροπούλου τοῦ Κυπρίου, τὸν ὁποῖον μνημονεύει σὲ βιβλιογραφικὸ του σημείωμα (κῶδ. Ἰβήρων 247, φ. 335r) καὶ τοῦ ἀπευθύνει ἐπιστολές. Φαίνεται νὰ παρακολούθησε ἐπίσης στὴν ἴδια σχολὴ τὰ μαθήματα τοῦ Ἀναστασίου Παπαβασιλοπούλου τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων καὶ ὑπῆρξε συμφοιτητὴς τοῦ λογίου ἱεροδιακόνου Ἰακώβου τοῦ Κυπρίου, προῶς δὲ θανόντος τοῦ τελευταίου ἐκφώνησε μία αὐτοσχέδια ἐπικήδεια θρηνωδία.

Ὑπηρέτησε ὡς ἱεροκήρυκας καὶ διδάσκαλος σὲ σχολεῖα τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς δυτικῆς Μακεδονίας κατὰ τὸ πρῶτο τέταρτο τοῦ 18ου αἰῶνος. Χρημάτισε ἐπίσης παιδαγωγὸς τῶν υἱῶν τοῦ ἡγεμόνα τῆς Οὐγγροβλαχίας Νικολάου Μαυροκορδάτου.

Ὁ Νεόφυτος ὑπῆρξε βιβλιόφιλος καὶ ἀκαταπόνητος κωδικογράφος κοσμικῶν καὶ θεολογικῶν κειμένων. Σῶζονται διδαχές του, ἐγκωμιαστικοὶ στίχοι εἰς Ἀναστάσιον Παπαβασιλόπουλον, κανόνες, καθὼς καὶ ἡ παράφραση στὴν ἐγγράμματη ὁμιλουμένη τῆς ἐποχῆς του τοῦ *Βίου* τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου τοῦ Μετεωρίτου, τὴν λογία μορφή τοῦ ὁποῖου συνέθεσε ὁ Νεῖλος Σταυρᾶς στὸ τέλος τοῦ 14ου αἰ.

Ὁ Χριστόπουλος ἐπανέρχεται στὰ γραπτά του κείμενα καὶ ἐνσωματώνει διορθώσεις. Ἀκόμη κείμενα ποὺ εἶχε στὴν κατοχὴ του, ὅπως τὸ ἔμμετρο *Χρονικὸ* τοῦ Κωνσταντίνου Μανασσῆ, (κῶδ. Ἰβήρων 179), τὰ ἀντιπαραβάλλει μὲ ἀντίστοιχα κείμενα ἄλλων χειρογράφων καὶ ἐπιφέρει προσθήκες στίχων καὶ βελτιώσεις.

Στὴ μονὴ τῆς μετανοίας του, τὴν ἱερὰ μονὴ τῶν Ἰβήρων, κατέληξε ὀριστικὰ στὰ τελευταῖα χρόνια τῆς ζωῆς του, –ζεῖ μέχρι τουλάχιστον τὸ 1734–, ἀνεδείχθη σὲ προηγούμενο καὶ ἐκεῖ κατέλιπε τὰ αὐτόγραφα καὶ ἄλλα χειρόγρατά του, καθὼς καὶ τὰ κοσμικὰ κατὰ τὸ πλεῖστον ἔντυπα βιβλία τῆς προσωπικῆς του βιβλιοθήκης.

KOSTAS N. KONSTANTINIDIS
Professor of Byzantine History,
University of Ioannina

The scholar monk Neophytos Christopoulos of Iviron Monastery
 and his work

Neophytos Christopoulos was born in Tyrnavos, Thessaly circa 1670. He had a thorough education at the Tyrnavos School and was a pupil of Markos Porphyropoulos, the Cypriot, whom he recalls in a bibliographic note (cod. Iviron 247, p. 335r) and to whom he addresses epistles. It would appear that at the same school he also attended the les-

sons of Anastasios Papavasiliopoulos of Ioannina and was a fellow student of the scholar deaconmonk (*hierodiakonos*) Iakovos the Cypriot, upon the occasion of whose premature death, Christopoulos recited an extemporised funeral threnody.

He served as a preacher and teacher at schools in Thessaly and Western Macedonia during the first quarter of the 18th century. He was also the tutor to the sons of the Prince of the Danubian Principalities, Nicolas Mavrocordatos.

Neophytos was a bibliophile and indefatigable scribe of codices of both secular and theological texts. His teachings have survived as have encomiums to Anastasios Papavasiliopoulos, canons, the rewording in the literate vernacular of his period of the *Life of Saint Athanasios the Meteorite*, the scholarly version of which had been written by Nilos Stavras at the end of the 14th century.

Christopoulos returned to his written texts and incorporated corrections. Other texts he had in his possession, such as the *Chronicle* in verse of Konstantinos Manassis (cod. Ivron 179), he juxtaposed with corresponding texts from other manuscripts, and added other verses and improvements.

The last years of his life – he lived at least until 1734 - he spent in his monastery of metanoia, the Holy Monastery of Ivron as Pro-Hegumen where he bequeathed his own writings and other manuscripts, as well as printed – in the main secular – books of his personal library.

ΧΡΗΣΤΟΣ ΑΡΑΜΠΑΤΖΗΣ

*Άναπλ. Καθηγητής Θεολογικής Σχολής ΑΠΘ
Δίκτυα αλληλογραφίας λογίων τοῦ Ἁγίου Ὄρους
μὲ θέμα τὸ κολλυβαδικὸ ζήτημα*

Το κολλυβαδικό ζήτημα, η έριδα περί των Κολλύβων, προκάλεσε ταραχές και έντονες θεολογικές ζυμώσεις στο Ἁγιον Ὄρος για μια περίπου δεκαετία.

Η παρέμβαση της Εκκλησίας και οι πατριαρχικές αποφάσεις που καταδίκασαν τους αίτιους των ερίδων δε σταμάτησε την παραγωγή θεολογικών επιστολιμαίων πραγματειών οι οποίες επιχειρούσαν να παρουσιάσουν τα επιχειρήματα αμφοτέρων των πλευρών («Κολλυβάδων» και «Αντικολλυβάδων») ως εριδόμενα στην μακραίωνη παράδοση και πρακτική της Εκκλησίας.

Η αλληλογραφία μεταξύ λογίων θεολόγων είναι διάσπαρτη σε εκδεδομένα ή ανέκδοτα χειρόγραφα και αποκαλύπτει το εύρος του θεολογικού προβληματισμού αλλά και την γεωγραφική διασπορά του σε όλη την βαλκανική χερσόνησο.

Σημαντικό στοιχείο που απορέει από τη μελέτη των επιστολών και των πεποιθήσεων των εμπλεκομένων είναι οι διαφορετικές θεωρήσεις του ζητήματος σε διάφορα χρονικά στάδια μεταξύ των ετών 1769- 1811, γεγονός που συνδέεται με τις στοχεύσεις των πρωταγωνιστών. Στην επιστολογραφία της εποχής διαφαίνεται επίσης και ο τρόπος με τον οποίο οι «αντικολλυβάδες» λόγιοι αντέδρασαν και κατηγόρησαν τους «κολλυβάδες» για θέματα πνευματικής και λειτουργικής ζωής (νηστεία, θεία μετάληψη, ευχές κλπ.).

CHRISTOS ARABATZIS

*Associate Professor, Faculty of Theology, Aristotle
University of Thessaloniki*

Athonite scholars' correspondence networks on the 'Kollyvades' issue

The 'Kollyvades' issue, the dispute over *kollyva*, provoked unrest and a theological furore on Mount Athos for about a decade.

The intervention of the Church and the patriarchal decrees that condemned those responsible for causing the dispute did not stem the production of theological epistolary treatises that attempted to present the arguments of both sides (the Kollyvades and the Anti-Kollyvades) as being based on long-standing Church tradition and practice.

The correspondence between learned theologians is scattered in a wealth of published and unpublished manuscripts and reveals both the breadth of the theological debate and its geographical diffusion throughout the Balkan peninsula.

An important element that emerges from the study of the letters and the convictions of those involved in the dispute is the breadth of opinion on the issue over different pe-

riods between the years 1769 and 1811, a fact that is connected with the aims of the protagonists.

The letters of this period also reveal the way in which the ‘Anti-Kollyvades’ scholars reacted and accused the ‘Kollyvades’ of being at error in various aspects of spiritual and liturgical life (fasting, Holy Communion, prayer etc.).

ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ Δ. ΒΑΛΑΗΣ

Έπικ. Καθηγητής Τμ. Θεολογίας ΑΠΘ

Η εγκαταβίωση του λόγιου Πατριάρχη Αλεξανδρείας Ματθαίου Ψάλτη
στην Ι. Μονή Κουτλουμουσίου

Ο Πατριάρχης Αλεξανδρείας Ματθαίος Γ΄ εγκαταβίωσε στην Ι. Μονή Κουτλουμουσίου από την εποχή της εκούσιας παραίτησής του (1766) μέχρι την αποβίωσή του (1775), λαμβάνοντας σημαντικές πρωτοβουλίες για την αναδιοργάνωσή της. Ανακαίνισε εξ ιδίων την κατεστραμμένη ανατολική πτέρυγά της, ανήγειρε εκ βάθρων την Τράπεζα και καλλώπισε μέρος του Καθολικού της. Συνέβαλε στη ρύθμιση εσωτερικών ζητημάτων της μοναστικής ζωής, που αφορούσαν στην αρμονική συμβίωση των πατέρων της Μονής και στην απαγόρευση διαμονής σ΄ αυτήν ανήλικων νέων. Ανασυγκρότησε τη Βιβλιοθήκη της, συνέταξε σχετικό κατάλογο των βιβλίων της και την εμπλούτισε με κώδικες της προσωπικής του βιβλιοθήκης, μεταξύ των οποίων ξεχωρίζει ο κώδικας 223, που περιλαμβάνει μέρος της αλληλογραφίας του από την πατριαρχική του περίοδο. Αναμείχτηκε στην Κολλυβαδική έριδα και με εντολή του Οικουμενικού Πατριαρχείου συγκάλεσε μαζί με τον εφησυχάζοντα στο Άγιον Όρος πρώην Οικουμενικό Πατριάρχη Κύριλλο Ε΄ τη Σύνοδο της Κουτλουμουσίου (1774), η οποία καταδίκασε τις δοξασίες των Κολλυβάδων.

Γενικότερα, έδωσε νέα πνοή στην Ι. Μονή Κουτλουμουσίου, ιδίως με το ανακαινιστικό του έργο, γι΄ αυτό δικαίως χαρακτηρίστηκε ως νέος κτίτωρ αυτής.

DIONYSIOS D. VALAIS

Assistant Professor Aristotle University of Thessaloniki

The residence of the learned Patriarch of Alexandria Matthew Psaltis at
the Monastery of Koutloulmoussiou

Patriarch Matthew III of Alexandria resided at the Monastery of Koutloulmoussiou from the time of his voluntary resignation (1766) until his death (1775), during which period he took important initiatives to reorganise the monastery. He restored its ruined east wing at his own expense, he built the whole of the refectory and adorned part of the katholikon. He helped to settle various internal matters concerning the harmonious coexistence of the monastery's fathers and the ban on residence in the monastery of juveniles. He reformed the library, compiled a catalogue of its books and enriched it with codices from his own personal library, amongst which stands out Cod. 223, which includes part of his correspondence from his time as patriarch. He became involved in the Kollyvades controversy and, at the order of the Ecumenical Patriarch, convoked, together with the former Ecumenical Patriarch Cyril V, then retired on Athos, the Synod of Koutloulmoussiou (1774), which condemned the beliefs of the Kollyvades.

More generally, he breathed new life into the Monastery of Koutlounousiou, particularly through his renovation work, and for this reason is justly described as a ‘new founder’ of the monastery.

ΘΕΟΔΩΡΟΣ Ξ. ΓΙΑΓΚΟΥ

Καθηγητής Θεολογικῆς Σχολῆς ΑΠΘ

Ὁ Θεόκλητος Καρατζᾶς καὶ τὸ κανονικὸ του ἔργο

Ο Θεόκλητος Καρατζᾶς, λόγιος μοναχὸς των Καυσοκαλυβίων (1728-μετὰ το 1795), συνέταξε στα μέσα του 18ου αἰῶνα μια ενδιαφέρουσα νομοκανονικὴ συλλογὴ (σε ἐκτενὴ καὶ ἐπίτομη μορφή), τὴν ὁποία ἀκολουθῶς ἀναπαρήγαγε ὁ ἴδιος σε πολλὰ χειρόγραφα. Ἡ συγκεκριμένη συλλογὴ ἐντάσσεται στὴν πνευματικὴ κίνηση κατὰ τὸ β΄ μισό του 18ου αἰῶνα, τῆς ὁποίας ηγήθηκαν λόγιοι ἀγιορείτες, εἰδήμονες τοῦ Κανονικοῦ Δικαίου, με σκοπὸ τὴ ἀνανέωση των νομοκανονικῶν πηγῶν. Αποκορύφωμα αὐτῆς τῆς προσπάθειας ἦταν τὸ *Πηδάλιον* τοῦ ἀγίου Νικοδήμου. Ἡ κίνηση ἀπέβλεπε στὴν ἐπαναφορὰ των αὐθεντικῶν πηγῶν ποὺ παρήχθησαν κατὰ τὴ βυζαντινὴ περίοδο με τὴ συναίνεση των συνοδικῶν ὁργάνων τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ συλλογὴ τοῦ Θεοκλήτου Καρατζᾶ εἶναι συνταγμένη στὴ δημῶδη γλῶσσα καὶ ἡ ὕλη εἶναι καταχωρισμένη κατὰ τὸ πρότυπο τοῦ *Συντάγματος κατὰ στοιχεῖον* τοῦ Ματθαίου Βλάσταρη. Ἡ σύνταξί της εἶχε στόχευση στο νὰ δοθεῖ τὸ κατάλληλο ἐγχειρίδιο στους υπευθύνους κληρικούς γιὰ τὴν ἀσκηση τοῦ διοικητικοῦ καὶ ποιμαντικοῦ τους ἔργου.

THEODOROS X. GIAGKOU

Professor, Faculty of Theology, Aristotle

University of Thessaloniki

Theoklitos Karatzas and his canonical work

Theoklitos Karatzas, learned monk of Kavsokalyvia Skete (1728 - after 1795), compiled in the mid-18th century an interesting nomo-canonic collection (in complete and single-volume form), which he himself reproduced in numerous manuscripts. This specific collection belongs to the spiritual movement in the latter half of the 18th century, led by learned Athonite scholars, experts in Canon Law, who aimed to renew nomo-canonic sources. The crowning achievement of this effort was the *Pedalion* of St Nikodemus. The movement sought the return to authentic sources produced during the Byzantine period with the consent of the synodic bodies of the Church. The collection of Theoklitos Karatzas is written in the vernacular and the material is set out along the lines of the *Syntagma kata Stoicheion* (Syntagma Canonum) of Matthaios Blastares. It was produced with the aim of providing a suitable manual to competent clerics to exercise their administrative and pastoral work.

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΣ

Όμότ. Καθηγητής Φιλοσοφικῆς Σχολῆς ΕΚΠΑ

Ἡ πρόσληψη τῶν πατερικῶν καὶ βυζαντινῶν κειμένων
ἀπὸ τὸν Νικόδημο Ἀγιορείτη

Ἀναζητοῦνται τὰ πρότυπα (χειρόγραφα ἢ ἔντυπα) τῶν Πατερικῶν καὶ Βυζαντινῶν κειμένων, τὰ ὅποια ἐχρησιμοποίησεν ὁ Νικόδημος Ἀγιορείτης. Ἀκολουθῶς τὸ ἐξηγημένον κείμενον συγκρίνεται πρὸς τὸ πρότυπον καὶ ἐπισημαίνονται αἱ σχέσεις τόσον ὡς πρὸς τὴν πληρότητα ὅσον καὶ ὡς πρὸς τὴν ἐρμηνευτικὴν ὀρθότητα.

PANAGIOTIS NIKOLOPOULOS

Faculty of Philosophy, National and Kapodistrian University of Athens

Nikodemus the Hagiorite's grasp of the Church Fathers'
and Byzantine texts

An inquiry into the original (manuscript and printed) Church Fathers' and Byzantine texts used by Nicodemus the Hagiorite. Thereafter, the explanatory text is compared to the original focusing on its relationship in terms of its comprehensiveness and interpretive soundness.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Χ. ΠΑΝΤΟΣ

Λέκτορας Τμ. Θεολογίας ΕΚΠΑ

Οί εκδόσεις τοῦ ἔργου “Θύρα Μετανοίας” ἀπὸ τὴν ἀγιορειτικὴ Σκήτη τοῦ
Ἁγίου Δημητρίου (τέλη 18ου αἰώνα κ. έ.)
καὶ ὁ ἀνώνυμος μεταφραστὴς του

Ἡ πρώτη καὶ ἡ δευτέρα ἔκδοση τοῦ ἔργου *Θύρα Μετανοίας* ὀφείλεται σὲ πρωτοβουλία τῆς Ἀδελφότητος τῆς ἀγιορειτικῆς Σκῆτης τοῦ Ἁγίου Δημητρίου (Βενετία 1795 καὶ 1806). Τὸ ἔργο καθιερώνεται ὡς ἀγαπητὸ ψυχωφελὲς ἀνάγνωσμα χάρις σὲ ἐπανεκδόσεις ποὺ γνώρισε στὴ συνέχεια καὶ ἕως τὶς ἡμέρες μας. Ἡ *Θύρα Μετανοίας*, σὲ ὅλες ἀνεξαιρέτως τὶς ἐκδόσεις της, χαρακτηρίζεται ὡς: «συντεθεῖσα μὲν παρὰ τινος σοφοῦ ἀνδρός». Ὡστόσο, ἡ χειρόγραφη παράδοση τοῦ ἔργου ἀποκαλύπτει ὅτι πρόκειται γιὰ μετάφραση στὴν ἀπλοελληνικὴ ἀπὸ τὴ λατινικὴ γλῶσσα γνωστοῦ ἔργου τῆς δυτικῆς θεολογικῆς γραμματείας, τὴν ὁποία εἶχε ἐκπονήσει τὸ 1693 ὁ ἱατροφιλόσοφος καὶ λόγιος Ἰωάννης Κομνηνός (1657-1719), ὁ μετέπειτα μητροπολίτης Δρύστρας Ἱερόθεος (1710/11-1719). Ἡ μετάφραση αὐτὴ ἐντασσόταν στὸ πλαίσιο τοῦ ἐκδοτικοῦ προγράμματος τῆς ἐλληνικῆς τυπογραφίας τῆς Βλαχίας ἐπὶ ἡγεμονίας Κωνσταντίνου Μπραγκοβάνου (1688-1714), ἡ ἔκδοση τῆς ὁποίας, ὅμως, γιὰ ἄγνωστους λόγους δὲν πραγματοποιήθηκε ποτέ. Τὸ περιεχόμενο τῆς ἀφιερωματικῆς ἐπιστολῆς τοῦ Κομνηνοῦ πρὸς τὸν Μπραγκοβάνο (Βουκουρέστι 1699) –τὸ μοναδικὸ ἀντίγραφο τῆς ὁποίας σώζεται σὲ ἀγιορειτικὸ χειρόγραφο κώδικα– παρουσιάζει ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον, καθὼς σὲ αὐτὴν ὁ Κομνηνός ἀναφέρεται ὅχι μόνον στοὺς λόγους ποὺ τὸν ὥθησαν νὰ μεταφράσει αὐτὸ τὸ ἔργο πρὸς χρῆση καὶ ὠφέλεια τῶν ἀπλῶν πιστῶν, ἀλλὰ καὶ στὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ἐργάστηκε, καθὼς ἐπρόκειτο γιὰ μετάφραση ἔργου τῆς δυτικῆς ἐκκλησιαστικῆς παράδοσης.

DEMETRIOS CH. PANTOS

Lecturer, School of Theology, National and Kapodistrian University of Athens

The editions of the work *Door of Repentance* by the Athonite Skete of St. Demetrius (late 18th cent. onwards) and its anonymous translator

The first and second editions of the work *Door of Repentance* (*Thyra Metanoias*) are the result of an initiative by the brotherhood at the Athonite Skete of St. Demetrius (Venice 1795 and 1806). The work has become established as a popular edifying read thanks to the various reissues that have been brought out since then. The *Door of Repentance*, in all of its editions without exception, is described as being ‘composed by a wise man’. However, the manuscript tradition of the work reveals that it is actually a translation into simple Greek of a well-known Western theological work in Latin, which had been made in 1693 by the physician-philosopher and scholar Ioannis Komnenos (1657-1719), the later Metropolitan of Drystra, Hierotheos (1710/11-1719). This translation formed part of the publishing programme of the Greek printing-press in Wallachia du-

ring the rule of Constantin Brâncoveanu (1688-1714), though, for reasons unknown, it was never published. The contents of the dedicatory letter from Komnenos to Brâncoveanu (Bucharest 1699) – the only copy of which is preserved in an Athonite manuscript – is of particular interest as in it Komnenos refers not only to the reasons that compelled him to translate this work for the use and benefit of ordinary believers, but also to the way in which he worked, seeing as it was a translation of a work from the Western ecclesiastical tradition.

ΛΟΓΙΟΣΥΝΗ ΚΑΙ ΤΕΧΝΗ ΣΤΟ ΑΓΙΟΝ ΟΡΟΣ
SCHOLARSHIP AND ART OF MOUNT ATHOS

ΣΩΤΗΡΙΟΣ Ν. ΚΑΔΑΣ

Όμότ. Καθηγητής Βυζαντινής Αρχαιολογίας Α.Π.Θ.

Ό γραφέας καὶ διακοσμητὴς χειρογράφων ἱερομόναχος Ἰάκωβος
Σιμωνοπετρίτης (κατόπιν ἐπίσκοπος Γάνου καὶ Χώρας)

Πρόκειται για έναν σχετικά άγνωστο μέχρι τώρα καλλιγράφο και διακοσμητή ελληνικών χειρογράφων της λεγόμενης μεταβυζαντινής περιόδου, για τον οποίο οι μέχρι τώρα πληροφορίες μας περιορίζονται σε έμμεσες και ελάχιστες. Με την έρευνά μας κατορθώσαμε να βρούμε νέα στοιχεία κυρίως μέσα από τα ίδια του τα χειρόγραφα. Έτσι, με βάση το πρώτο ενυπόγραφο χειρόγραφό του, με χρονολογία 1624, υπολογίζουμε ότι θα πρέπει να γεννήθηκε μέσα στο τελευταίο τέταρτο του 16^{ου} αι., ενώ για τον θάνατό του τον τοποθετούμε λίγο μετά το έτος 1650, οπότε έχουμε και την τελευταία μνεία του σε συνοδικό τόμο αυτού του έτους (*terminus ante quem*).

Το έργο του περιλαμβάνει δώδεκα χειρόγραφα, που χρονολογούνται μέσα στο α' μισό του 17ου αι. και τα οποία φυλάσσονται σε διάφορες βιβλιοθήκες, κυρίως μοναστηριακές, της Ελλάδας και του εξωτερικού. Σ' αυτά προστίθενται δύο ακόμη, που υπήρχαν παλαιότερα στη Μονή Σίμωνος Πέτρας, αλλά δυστυχώς κήκαν κατά τη μεγάλη πυρκαγιά της μονής στο τέλος του 19^{ου} αι. Στα πρώτα πέντε τον συναντούμε ως Σιμωνοπετρίτη ιερομόναχο και κατόπιν επίσκοπο α) Σίδης και β) Γάνου και Χώρας.

Όλα τα χειρόγραφα είναι κοσμημένα με ωραία ολοσέλιδα κοσμήματα, ποικιλόσημα επίτιτλα και πολύχρωμα αρχικά γράμματα. Επιπλέον, τα τέσσερα διαθέτουν και μικρογραφίες, με τις προσωπογραφίες των συγγραφέων των αντίστοιχων κειμένων. Γενικά, παρουσιάζουν εξαιρετικό ενδιαφέρον, καθώς μπορεί κανείς να προσεγγίσει καλύτερα την παραγωγή χειρογράφων μιας χρονικής περιόδου, με στόχο να εντοπιστούν οι καλλιτεχνικές τάσεις και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της.

SOT. N. KADAS

*Emeritus Professor of Byzantine Archaeology
Aristotle University of Thessaloniki*

The scribe and manuscript illuminator Hieromonk Iakovos
Simonopetritis (afterwards Bishop of Ganos and Chora)

Iakovos Simonopetritis is still a relatively little-known calligrapher and manuscript illuminator of the so-called Post-Byzantine period, and information about him today is sketchy or based on secondary sources. Our research, mainly using the manuscripts themselves, has shed new light on this monk. Therefore, based on his first signed manuscript, dated 1624, we calculate that he must have been born in the last quarter of the 16th century while we place his death after 1650, when we find his last citation in a synod

tome of that year (*terminus ante quem*).

His work includes twelve manuscripts of the first half of the 17th century, which are to be found in various libraries, principally in monasteries in Greece and abroad. There were once two others kept at the Monastery of Simonos Petra but which sadly perished in the great fire at the monastery at the end of the 19th century. The first five were done while a Simonopetritis hieromonk and afterwards as Bishop of a) Sidi and b) Ganos and Chora.

All the manuscripts are adorned with exquisite full-page ornamentation, variously shaped headpieces and multicoloured initials. Furthermore, four of them feature miniatures with portraits of the writers of the corresponding texts. Their enormous overall fascination lies in the fact that by focussing on the output of a particular period we may be able to identify the artistic trends and peculiar characteristics of that period.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΧΡ. ΤΣΙΓΑΡΑΣ*Έπικ. Καθηγητής Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης*

Οί τοιχογραφίες τοῦ παρεκκλησίου τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων τῆς Μονῆς
Διονυσίου, τὸ ρεῦμα τῆς ἐπιστροφῆς στὴν τέχνη τοῦ Πανσελήνου
καὶ κύκλοι λογίων

Το παρεκκλήσιο του Καθίσματος των Αγίων Αποστόλων φέρει τοιχογραφίες που φιλοτεχνήθηκαν σε τρεις φάσεις: Στις αρχές του 18^{ου} αιώνα χρονολογείται μια ομάδα τοιχογραφιών που βρίσκονται στο ιερό βήμα και πρόκειται για έργο καλλιτεχνικού εργαστηρίου που ακολουθεί το συντηρητικό ρεύμα. Οι τοιχογραφίες της δεύτερης φάσης μπορούν να χρονολογηθούν στα μέσα του 18^{ου} αιώνα και είναι έργο άγνωστου ζωγράφου που ακολουθεί το ρεύμα της επιστροφής στην τέχνη του Πανσελήνου, ενώ αυτές της τρίτης φάσης φιλοτεχνήθηκαν το 1811, προφανώς από τοπικό αγιορείτικο εργαστήριο.

Οι τοιχογραφίες της δεύτερης φάσης παρουσιάζουν ενδιαφέρον, γιατί υποδηλώνουν παρουσία λογίων μοναχών στη Μονή Διονυσίου κατά τον 18^ο αιώνα, οι οποίοι προφανώς εκφράζουν τις αισθητικές τους προτιμήσεις υιοθετώντας με την τέχνη της παλαιολόγειας περιόδου αλλά και της σύγχρονης τους καλλιτεχνικής κίνησης όπως αυτή εκφράστηκε από τον Διονύσιο εκ Φουρνά, που ακολουθεί, ως γνωστόν, την τέχνη του Πανσέληνου. Επιπρόσθετα, το τοιχογραφικό αυτό σύνολο αποκτά σημασία, επειδή επιλέχθηκε η συγκεκριμένη αυτή τάση σε μία μονή στην οποία κυριαρχούν τα έργα καταξιωμένων καλλιτεχνών του 16^{ου} και 17^{ου} αιώνα που ακολουθούν την Κρητική «Σχολή», όπως οι ζωγράφοι Τζώρτζης, ο μοναχός Δανιήλ και ο Μερκούριος.

GEORGE CHR. TSIGARAS*Assistant Professor, Democritus University of Thrace*

The frescoes in the Chapel of the Holy Apostles at the Monastery of
Dionysiou: the tendency to return to the art of Panselinos and circles of
scholars

The chapel in the Kathisma of the Holy Apostles contains frescoes that were painted in three different phases: from the early 18th century dates a group of frescoes in the sanctuary that were painted by a workshop that followed the conservative current; the frescoes of the second phase can be dated to the mid-18th century and were executed by an unknown painter who followed the tendency to return to the art of Panselinos, while those of the third phase were painted in 1811, evidently by a local Athonite workshop.

The frescoes of the second phase are of particular interest as they suggest the presence of learned monks at the Monastery of Dionysiou during the 18th century, monks who evidently expressed their aesthetic preferences by adopting elements of Palaeologan

art and also the artistic movement of their own day, as expressed by Dionysios of Four-na, which, as is well known, followed the art of Panselinos. This ensemble of frescoes is of particular significance because this particular tendency was chosen in a monastery dominated by the works of accomplished artists of the 16th and 17th centuries who followed the Cretan ‘School’, such as the painters Tzortzes, Daniel the monk and Mer-kourios.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΛΙΑΚΟΣ

Δρ. Αρχαιολόγος, 10^η E.B.A.

Λόγια πρόσωπα και λόγιο περιβάλλον στο Άγιον Όρος
(14^{ος} - 18^{ος} αι.): ή δυναμική τους στην τέχνη

Στην ανακοίνωση σκιαγραφούνται όψεις του φαινομένου της φιλοτέχνησης έργων τέχνης στο Άγιον Όρος, στη διαδικασία της οποίας εμπλέκονται ποικιλοτρόπως κοσμικά ή εκκλησιαστικά πρόσωπα, που είναι φορείς υψηλής παιδείας. Θα γίνει επιλεκτική αναφορά περιπτώσεων που καλύπτουν την περίοδο από τον 14^ο έως τον 18^ο αι.

Η συνεξέταση όλων των δεδομένων (υφολογικών γνωρισμάτων, ιστορικών συμφραζομένων, βιογραφικών στοιχείων) οδηγεί σε συγκεκριμένες παρατηρήσεις, όσον αφορά τον ιδιαίτερο ρόλο των προσώπων που συνδέονται με συγκεκριμένα έργα, αλλά και τα κίνητρα των πράξεών τους που συνάπτονται με την κοσμική ή εκκλησιαστική τους ιδιότητα.

DIMITRIS LIAKOS

Dr of Archaeology, 10th Ephorate of Byzantine Archaeology

Scholars and the scholarly environment of Mount Athos (14th-18th
centuries): their impact on art

In this paper, aspects of the crafting of works of art on Mount Athos are delineated. This craft involved people both secular and ecclesiastic, who were also highly educated. Selective reference will be made to cases covering the period from the 14th to the 18th centuries.

The examination of all the facts (stylistic features, historical contexts, biographical elements) leads to concrete observations, regarding the particular role these people played in specific works, as well as the motivation behind their actions attached to their secular or ecclesiastic status.

ΛΟΓΙΟΣΥΝΗ ΚΑΙ ΑΓΙΟΝ ΟΡΟΣ ΚΑΤΑ ΤΗ ΝΕΟΤΕΡΗ ΠΕΡΙΟΔΟ
(19^{0Σ} – ΑΡΧΕΣ 20^{ΟΥ} ΑΙΩΝΑ)
SCHOLARSHIP AND MOUNT ATHOS IN MODERN TIMES
(19TH – Early 20th century)

ΜΟΝΑΧΟΣ ΘΕΟΛΟΓΟΣ ΙΒΗΡΙΤΗΣ

Πέντε Ἀγιορεῖτες Ὑμνογράφοι καὶ Βιβλιογράφοι τῆς ὕστερης Τουρκοκρατίας

Κατὰ τὴν σύνταξη τῶν δύο τελευταίων τόμων τοῦ καταλόγου τῶν ἐλληνικῶν χειρογράφων τῆς Μονῆς μας ἀπὸ τὸν κ. Χαρίτωνα Καρανάσιο, οἱ ὅποιοι ἀφοροῦν τὸ μεγαλύτερο μέρος τῶν χειρογράφων (570 περίπου) ποὺ ἔχουν προστεθεῖ στὴ βιβλιοθήκη τῆς Μονῆς μετὰ τὸ 1900, προερχόμενα εἴτε ἀπὸ ἐξαρτήματα, εἴτε ἀπὸ τὸ Καθολικὸ καὶ τὰ παρεκκλήσια της, ὅπου κάποια ἀπὸ αὐτὰ ἦταν μέχρι πρόσφατα σὲ χρήση, καὶ ποὺ τὰ περισσότερα ἔχουν ὑμνολογικὸ περιεχόμενο, ἀνιχνεύσαμε-σὲ δεκάδες κώδικες- τὴν ὑμνογραφικὴ καὶ βιβλιογραφικὴ δραστηριότητα πέντε Ἀγιορειτῶν τῆς ὕστερης Τουρκοκρατίας (ἀπὸ τοὺς ὁποίους οἱ τέσσερις ἐγκαταβίωσαν στὴν ἰβηρικὴ Σκῆτη τοῦ Τιμίου Προδρόμου): Τοῦ γνωστοῦ διδασκάλου Χριστοφόρου Προδρομίτη, ἡ ὑμνογραφικὴ δραστηριότητα τοῦ ὁποίου εἶναι σχεδὸν ἄγνωστη, τοῦ γνωστοῦ ὑμνογράφου Ἰακώβου Νεασκητιώτη, τοῦ ὁποίου ὅμως ἄγνωστες συνθέσεις, οἱ περισσότερες αὐτόγραφες, περιέχονται σὲ χειρόγραφα τῆς Μονῆς μας, καὶ τριῶν Ἰβηροσκητιωτῶν τῶν ὁποίων ἡ ἐλάχιστη γνωστὴ δράση ἐκτείνεται ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 19^{ου} ἕως τὶς ἀρχὲς τοῦ 20^{ου} αἰῶνα: Τῶν ὑμνογράφων καὶ βιβλιογράφων Νήφωνος τοῦ Σιφνίου καὶ Γερασίμου τοῦ Ναξίου καὶ τοῦ ἀκαταπόνητου γραφέα Μιχαὴλ τοῦ Θηραίου, ὁ ὁποῖος ἀντιγράφει κυρίως ὑμνολογικὰ ἔργα.

Στὴν ἀνακοίνωσή μας θὰ παρουσιάσουμε πολλὰς ἄγνωστες ὑμνογραφικὰς συνθέσεις τῶν ἐν λόγῳ ὑμνογράφων (πλήρεις ἀκολουθίες ἢ ἀναπληρώσεις ἀκολουθιῶν) ποὺ δὲν συμπεριλαμβάνονται στὰ ἐν χρήσει Μηναῖα, σημαντικὸ μέρος τῶν ὁποίων συντάχθηκε κατὰ παραγγελίαν κελλιωτῶν ἢ μοναστηριακῶν μοναχῶν τοῦ Ἀγίου Ὁρους, στὴ μέριμνά τους νὰ τιμήσουν κάποιον Ἅγιο. Ἐτσι, θὰ γνωστοποιηθεῖ μέρος τῆς ὑμνογραφικῆς ἐκρηξης τοῦ 19^{ου} αἰῶνα, ἡ ὁποία ἀντανακλᾷ μιὰ πνευματικὴ ἀκμὴ τῆς ἐποχῆς, ἐν πολλοῖς ἄγνωστη μέχρι σήμερα.

MONK THEOLOGOS IVERITIS

Five Athonite Hymnographers and Bibliographers of the late Ottoman period

During the compiling by Hariton Karanasios of the last two volumes of the catalogue of Greek manuscripts at our Monastery, which relate to the bulk of the manuscripts (approximately 570) added to the Monastery's library after 1900, deriving either from dependencies or from the Catholikon and its chapels, some of which were until recently in use and are of hymnological content, we traced – amongst dozens of codices – the hymnographical and bibliographical activity of five Athonite monks of the late Ottoman period (four of whom lived in the Iviron skete of Timios Prodromos) the names of

whom are: the renowned teacher Christophoros Prodromitis, whose hymnographical activity was virtually unknown; the famous hymnographer Iakovos Neasketiotis, whose unknown compositions however, for the most part autographed, are contained in our Monastery's manuscripts; three Iviron scete dwellers whose little-known activity stretches from the middle of the 19th century until the beginning of the 20th century; the hymnographers and bibliographers Niphon of Sifnos and Gerasimos of Naxos; finally the indefatigable scribe Michail of Thira, who copied principally hymnological works.

In our paper, we will be presenting many unknown hymnographical compositions of the above hymnographers (full acolouthia or brief inserted sequences) which are not included in the Menaion now in use, a large part of which was written upon request by the kellia or monastery monks of Mount Athos, so as to honour a certain saint. In this way, a part of the hymnographic flowering of the 19th century will have some light shed on it, reflecting as it does a spiritual peak of the period very much unknown until now.

ΠΑΤΑΠΙΟΣ ΜΟΝΑΧΟΣ ΚΑΥΣΟΚΑΛΥΒΙΤΗΣ

Βιβλιοθηκάριος Σκήτης Καυσοκαλυβίων – Δρ. Θεολογίας

Από τὰ «Πάτρια» στὴν «Ἀθωνιάδα» τοῦ μοναχοῦ Ἰακώβου Νεασκητιώτου (19^{ος} αἰώνας).

Ἡ καταγραφή τῆς Ἀθωνικῆς Ἱστορίας ἀπὸ τοὺς Ἀγιορεῖτες Λογίους

Στο Ἅγιον Ὄρος, ἀπὸ πολὺ νωρίς, δημιουργήθηκε ἡ ἀνάγκη διατηρήσεως τῆς συλλογικῆς ιστορικῆς μνήμης τῆς μοναστικῆς κοινότητος. Ἐτσι, ἀρχικὰ σε προφορικὴ καὶ ἀργότερα σε γραπτὴ μορφή, ἀρχισε νὰ καταγράφεται ἡ ἀποψη ποὺ οἱ ἴδιοι οἱ Ἀγιορεῖτες πατέρες διαμόρφωσαν σταδιακὰ γύρω ἀπὸ τὸ παρελθὸν τοῦ τόπου τους, τὴν ονομασία καὶ τὶς ἀπαρχές τῆς ιδρύσεως τόσο τοῦ Ἁγίου Ὄρους, ὡς μοναστικοῦ κέντρου ἀλλὰ καὶ τῶν ἐπιμέρους ἱερῶν μονῶν καθὼς καὶ τῆς λατρευτικῆς ζωῆς σ' αὐτές. Ἢδη ἀπὸ τὸν 16^ο αἰώνα, κυκλοφοροῦν συλλογές Διηγήσεων, οἱ ὁποῖες καταγράφουν πατριογραφικὲς παραδόσεις τοῦ Ἁγίου Ὄρους, ὅπως εἶναι ἡ «*Ἀνάμνησις μερικὴ περὶ τοῦ Ἁγίου Ὄρους Ἀθῶ ἐκ παλαιῶν ιστοριῶν*» καὶ τὰ «*Πάτρια τοῦ Ἁγίου Ὄρους*». Ὁψεις τῆς ἀθωνικῆς ἱστορίας παρέχονται καὶ ἀπὸ Ἀγιορεῖτες συντάκτες χειρόγραφων συλλογῶν καὶ συγγραφεῖς κειμένων, στα ὁποῖα ἀποτυπώνονται ἀγιολογικὲς καὶ λειτουργικὲς ἀθωνικὲς παραδόσεις.

Απὸ τὰ μέσα τοῦ 18^{ου} αἰώνα, κατεβλήθη στο Ἅγιον Ὄρος προσπάθεια γιὰ μία συστηματικότερη μελέτη τῆς ἱστορίας τοῦ. Ἐτσι ἔχουμε τὴν ἀνάδειξη πλειάδας λογίων μοναχῶν με πολυσχιδὴ πνευματικὴ δράση, ποὺ ἐστίαζαν στὴ μελέτη τῆς ἱστορίας τοῦ τόπου τους, μέσα ἀπὸ τὶς βιβλιοθήκες καὶ τὰ ἀρχεῖα τῶν ἀθωνικῶν μοναστικῶν ἱδρυμάτων. Σε μερικὲς περιπτώσεις μάλιστα, τὰ ἐρευνητικὰ αἰτούμενα καὶ ἡ μεθοδολογικὴ προσέγγιση ἐκ μέρους τους, δὲν υπολείπονταν ἀπὸ τὸν τρόπο ἐργασίας τῶν ἄλλων ιστορικῶν τῆς ἐποχῆς τους. Ἀνάμεσα σ' αὐτοὺς τοὺς Ἀγιορεῖτες, ποὺ συνέβαλαν καθοριστικὰ στὶς ἀγιορειτικὲς ἐρευνες ξεχωρίζουν μορφές ὅπως οἱ: ὁσιος Νικόδημος ὁ Ἀγιορείτης, Θεοδώρητος Λαυριώτης ὁ ἐξ Ἰωαννίνων, Σωφρόνιος Καλλιγὰς, Κοσμάς Βλάχος, Ἀλέξανδρος Λαυριώτης Εὐμορφόπουλος, Γεράσιμος Σμυρνάκης, Εὐλόγιος Κουρίλας, Σωφρόνιος Εὐστρατιάδης, Χριστοφόρος Κτενάς, Σπυρίδων Καμπανάος, Ἀρκάδιος Βατοπαιδινός, Ἰωακείμ Ἰβηρίτης, κ.α.

Στὴν παραπάνω χορεία τῶν Ἀγιορειτῶν λογίων ποὺ κατέγραψαν συστηματικὰ τὴν ἀθωνικὴ ἱστορία, ξεχωριστὴ θέση κατέχει ὁ μοναχὸς Ἰάκωβος Νεασκητιώτης (+ 1869), κυρίως με τὸ ἔργο του: *Βίβλος παλαιῶν καὶ νέων υπομνημάτων Ἀθωνιάς καλουμένη*. Ἡ *Ἀθωνιάς* συντάχθηκε τὴν περίοδο 1848-1865 καὶ ἀποτελεῖ ἐκτενέστατη ἱστορία τοῦ Ἁγίου Ὄρους καὶ τοῦ Ἀγιορειτικοῦ Μοναχισμοῦ ἀπὸ τὰ πρῶτα χριστιανικὰ χρόνια ἕως τὴν ἐποχὴ τοῦ συγγραφέα.

Στὴν παρούσα εἰσήγηση γίνεται συστηματικὴ ἀνάλυση τοῦ ἔργου, τῶν πηγῶν τοῦ καθὼς καὶ τὶς ἐπιδράσεως ποὺ αὐτὸ εἶχε στὴν ἐξέλιξη τῆς ἀθωνικῆς ιστοριογραφίας.

MONK PATAPIOS KAFSOKALYVITIS*Librarian at the Skete of Kafsokalyvia, Dr. of Theology*

From the Patria to the Athonias of monk Iakovos of New Skete (19th century): The recording of Athonite history by the learned Athonite fathers.

On Mount Athos at a very early date a need arose to preserve the collective historical memory of the monastic community. Thus, at first orally and then in written form, the Athonite fathers began to record their own account, which they gradually developed over the course of time, of the history of their region, its name and the origins of the foundation both of Mount Athos itself as a monastic centre and of the individual monasteries, as well as the devotional life within them. Already in the 16th century collections of narratives were in circulation that recorded Athonite patriographic traditions, such as the *Partial Remembrance of the Holy Mountain of Athos from Old Stories* and the *Patria of the Holy Mountain*. Views of Athonite history are also provided by Athonite editors of collections of handwritten accounts and authors of texts recording Athonite hagiological and liturgical traditions.

From the mid-18th century onwards, an attempt was made on Mount Athos to carry out a more systematic study of its history. Thus there emerged a number of learned monks with manifold spiritual interests who concentrated on studying the history of their region through the libraries and archives of Athos's monastic foundations. Indeed, in some cases the research requirements and methodological approach of the monks were in no way inferior to the working methods of the other historians of their age. Amongst these Athonite monks, who made such a decisive contribution to Athonite research, stand out such figures as St. Nikodimos of the Holy Mountain, Theodoritos of the Lavra from Ioannina, Sophronios Kalligas, Cosmas Vlachos, Alexandros Evmorphopoulos of Lavra, Gerasimos Smyrnakis, Evlogios Kourilas, Sophronios Evstratiadis, Christophoros Ktenas, Spyridon Kampanaos, Arkadios of Vatopedi, Ioakeim of Iviron, etc.

In the above list of Athonite scholars who systematically recorded the history of Athos a special place is reserved for the monk Iakovos of New Skete (†1869), mainly because of his work *Book of Old and New Annotations, or Athonias*. The *Athonias* was compiled in the period 1848-1865 and constitutes a very extensive history of Mount Athos and Athonite monasticism from early Christian times up until the author's day.

The present paper makes a systematic analysis of the work, its sources and the influence it had on the development of Athonite historiography.

ΔΗΜΟΣΘΕΝΗΣ ΣΤΡΑΤΗΓΟΠΟΥΛΟΣ

Λέκτορας Τμήματος Ιστορίας και Εθνολογίας Δ.Π.Θ.

Λόγιοι Αγιορείτες συντάκτες Θεοτοκαρίων

Στην εισήγησή μας εξετάζεται η μετάβαση από τη χειρόγραφη στην έντυπη μορφή του λειτουργικού βιβλίου του Θεοτοκαρίου, όπως αυτή πραγματοποιήθηκε μεταξύ 17^{ου} και 18^{ου} αι. στο Άγιο Όρος.

Η πρώτη έκδοση του Θεοτοκαρίου έγινε από τον Αγάπιο Λάνδο το 1643 και βασίστηκε σύμφωνα με προσωπική του ομολογία σε αγιορειτικά χειρόγραφα. Στη συνέχεια στο Άγιο Όρος, το πρώτο μισό του 18^{ου} αι., κυκλοφόρησε σε διάφορα χειρόγραφα (έχουν εντοπιστεί επτά μέχρι σήμερα) το Θεοτοκάριον του Λουκά Νικαέως. Αργότερα, ο Kaisarios Dapontes εξέδωσε το 1770 το *Egkoltipion Logikon*, ένα ιδιόμορφο Θεοτοκάριο με έμμετρους ύμνους που συνέθεσε ο ίδιος, ενώ το 1783 συγκρότησε ένα χειρόγραφο Θεοτοκάριον (σώζεται το αυτόγραφό του) εξίσου ιδόρρυθμο με το πρώτο, καθώς περιέχει και κανόνες στη Θεοτόκο και έμμετρους ύμνους. Τέλος, το 1796 τυπώθηκε το *Νέον Θεοτοκάριον* του αγίου Νικόδημου του Αγιορείτη, που φαίνεται ότι είχε ως πρότυπο εκείνο του Λουκά Νικαέως, και εκτόπισε όλα τα προηγούμενα.

Επομένως, τέσσερις Αγιορείτες χρησιμοποιώντας αγιορειτικά χειρόγραφα, ο Αγάπιος Λάνδος, ο Λουκάς Νικαεύς, ο Kaisarios Dapontes και ο άγιος Νικόδημος, είναι αυτοί που συνέβαλαν ουσιαστικά στη διαμόρφωση της έντυπης μορφής του λειτουργικού βιβλίου του Θεοτοκαρίου.

DIMOSTHENIS STRATIGOPOULOS

*Lecturer in the History and Ethnology Department of Democritus University of Thrace*Athonite Scholars – writers of the *Theotokarion*

(book of hymns to the Mother of God)

Our paper examines the transition from the manuscript to the printed form of the liturgical book of the Theotokarion, as it evolved between the 17th and 18th centuries on Mount Athos.

The first edition of the *Theotokarion* was produced by Agapios Landos in 1643 and was based, according to his own admission, on Mount Athos manuscripts. Later, in the first half of the 18th century on Mount Athos there circulated in various manuscripts (seven have been found to date) the *Theotokarion* of Loukas Nikaeus. Then, in 1770, Kaisarios Dapontes published the *Egkoltipion Logikon*, a somewhat singular Theotokarion with hymns metrical in form composed by himself, while in 1783 he compiled a manuscript *Theotokarion* (his autograph is extant) as unique as the first, since it contains also canons to the Theotokos (Mother of God) as well as hymns in verse form. Finally, in 1796, the *Neon Theotokarion* was published by Saint Nikodemus the Hagio-

rite, who it appears regarded Loukas Nikaeus' hymns as a model and thus removed all previous ones.

Consequently, four Athonite monks used Mount Athos manuscripts, Agapios Landos, Loukas Nikaeus, Kaisarios Dapontes and Saint Nikodemus and effectively contributed to shaping the printed form of the liturgical book of Theotokarion.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΞΕΙΝΟΣ

Συγγραφέας | Πρόεδρος της Έταιρίας Μελέτης Ίμβρου και Τενέδου | π. Πρόεδρος της Έταιρίας Λογοτεχνών Θεσσαλονίκης

Η θεμελίωση της εκπαίδευσης στην Ίμβρο.

Ο Βαρθολομαῖος Κουτλουμουσιανός καὶ τὸ Μετόχι τῶν Ταξιαρχῶν

Στα τέλη του 18^{ου} αιώνα, όταν δρομολογούνται οι προσπάθειες της αναγέννησης του Γένους, στην Ίμβρο γίνονται εμφανείς οι πρώτες προσπάθειες εκπαίδευσης υπό τη μορφή της διδασκαλίας από αγιορείτες μοναχούς.

Αποφασιστικό ρόλο στη θεμελίωση και την εξέλιξη της εκπαίδευσης στο νησί έπαιξε ο Βαρθολομαῖος Κουτλουμουσιανός ο Ίμβριος (1773-1851), ο οποίος πρώτος άρχισε να διδάσκει συστηματικά στο Μετόχι των Ταξιαρχών, το οποίο είχε κατάλληλα διαμορφώσει με τη συνδρομή της Μονής Κουτλουμουσίου.

Παρά το γεγονός ότι ο Βαρθολομαῖος για πολύ μεγάλα χρονικά διαστήματα βρέθηκε μακριά από την πατρίδα του διδάσκοντας στη Θεσσαλονίκη, τη Μασσαλία, τη Βενετία, την Κέρκυρα και την Κωνσταντινούπολη, οι ενέργειες του υπήρξαν απολύτως καθοριστικές για την εξέλιξη της εκπαίδευσης στην Ίμβρο, αφού οι διδάξαντες, μέχρι και το τέλος περίπου του 19ου αιώνα, ήταν μαθητές του.

Η ευρυμάθεια του και το βάθος των γνώσεων του, η προσήλωση του στην παιδεία, η φυλογένεια και η φιλοπατρία του υπήρξαν οι κύριοι συντελεστές του έργου του, όχι μόνο ως θεμελιωτή της εκπαίδευσης στο νησί του, αλλά και ως συγγραφέα και αναμορφωτή της εκπαίδευσης σε σχολές πρώτου μεγέθους της εποχής του, όπως ήταν το Φλαγγίνειο Φροντιστήριο της Βενετίας και η Ελληνεμπορική στη Χάλκη.

GIORGOS XINOS

Writer | President of the Imbros and Tenedos Studies Association | Former President of the Writers' Company of Thessaloniki

The foundation of education on Imbros Vartholomaïos Koutloumousianos and the Metochion of the Taxiarches

At the end of the 18th century, when plans were being laid for the rebirth of our People, the first attempts at education were seen on Imbros in the form of instruction by Athonite monks.

A crucial role in the establishing and growth of education on the island was played by Vartholomaïos Koutloumousianos the Imbriot (1773-1851), who was the first to start teaching systematically at the Metochion of the Taxiarches, which, with the help of the Koutloumoussiou Monastery, he arranged appropriately.

Despite the fact that Varthomolaios spent long periods away from his birthplace, teaching in Thessaloniki, Marseille, Venice, Corfu and Constantinople, his actions were absolutely critical for the development of education on Imbros, since those who taught there until around the end of the 19th century had been his students.

His erudition and his profound knowledge, his devotion to learning and his love for his people and nation were the main focus of his work, not just as a founder of education on his island but also as a writer and reformist of education in schools of the highest rank of the time, such as were the Flangianon Frondistirion (Collegio Flanginiano) of Venice and the Greek Commercial School of Halki.

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΚΑΡΑΘΑΝΑΣΗΣ*Καθηγητής Θεολογικής Σχολής ΑΠΘ**Ὁ Χριστόφορος Κτενᾶς, ὁ λόγιος Ἰβηρίτης μοναχὸς*

Ὁ Χριστόφορος Κτενᾶς (Λευκάδα 1864 – Γαλάτσι Ρουμανίας Δεκέμβριος 1940) συνέδεσε τὸν βίο του με τὸ Ἅγιον Ὄρος, ἀπὸ τὸ 1881, ὅταν γιὰ πρώτη φορὰ ἦλθε ἐδῶ καὶ ὡς τὸν θάνατό του. Μαθητὴς ἀρχικῶς τῆς Αθωνιάδος Σχολῆς, ἀρχιγραμματεὺς τῆς Ἱερᾶς Κοινότητος τοῦ Ἁγίου Ὄρους ἀπὸ τὸ 1894 – 1899 (;), τὸ 1913 καὶ 1915 – 1918. Εἶχε ἤδη καρεῖ μοναχὸς τὸ 1884 καὶ εἶχε σπουδάσει στὴν Αθωνιάδα, στὴν Θεολογικὴ Σχολὴ τῆς Χάλκης καὶ σ' αὐτὴν τοῦ Πανεπιστημίου Αθηνῶν. Διετέλεσε σχολάρχης τῆς Αθωνιάδος (1901 – 1903), κατόπιν πρεσβύτερος τῶν ναῶν τῆς Ἁγίας Ευφημίας καὶ Ἁγίας Τριάδος στὴν Χαλκηδόνα, πρωθιερεὺς τοῦ ναοῦ τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος τῶν Ἑλλήνων τῆς Κωστάντζας τὴν περίοδο 1907 – 1913. Επέστρεψε τὸ 1913 στὸ Ἅγιον Ὄρος καὶ ἀγωνίσθηκε κατὰ τῶν προσπαθειῶν ἐκρωσσιζμοῦ τοῦ συντάσσοντος καὶ ὑπόμνημα κατὰ τοῦ Πανσλαβισμοῦ, καὶ πάλιν ἀρχιγραμματεὺς τῆς Ἱερᾶς Επιστασίας ὡς τὸ 1918. Απεσύρθη στὴν συνέχεια στὴν Μ. Κουτλουμουσίῳ, ὅπου θὰ παραμείνει ὡς τὸ Νοέμβριον τοῦ 1922, ὁπότε μετέβη στὸ Γαλάτσι, ὅπου ὡς τὸ 1932 διετέλεσε πρωθιερεὺς τοῦ ἐκεῖ ναοῦ τῶν Ἑλλήνων. Τὴν περίοδο 1932 – 1940 ἦταν πρωθιερεὺς τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Τριάδος τῶν Ἑλλήνων τοῦ Μπρασοβού. Με τὴν διάλυση τῆς ἐλληνορθοδόξου Κοινότητος τοῦ Μπρασοβού επέστρεψε στὸ Γαλάτσι, ὅπου καὶ ἀπεβίωσε τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1940.

Τα κυριώτερα συγγράμματα τοῦ Χριστοφόρου Κτενά :

Το μυστήριον τῆς μετανοίας καὶ ἐξομολογήσεως, Κπολις 1911, Λόγος, Αθήνα 1912.

Ἡ ἐν τῷ Ἁγίῳ Ὄρει Ἱερὰ Μονὴ τοῦ Δοχειαρίου καὶ αἱ πρὸς τὸν δούλον Γένος υπηρεσίαι αὐτοῦ, 1926.

Τὰ γράμματα ἐν Ἀγίῳ Ὄρει καὶ ἡ Μεγάλῃ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίᾳ, Αθήναι 1922.

Ἡ σύγχρονος Αθωνιάς Σχολὴ καὶ οἱ ἐν αὐτῇ διδάξαντες ἀπὸ τοῦ 1845 – 1916, Αθήναι 1933.

Λεύκωμα τῆς ἐν Στεφανουπόλει Ἐθνικῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἁγίας Τριάδος ἐπὶ τῇ ἑκατοπεντηκονταετηρίδι αὐτῆς 1787 - 1937, Βουκουρέστι 1937.

ATHANASIOS KARATHANASIS*Professor of the Faculty of Theology, AUTH**Christophoros Ktenas, the learned monk of Iviron*

The life of Christophoros Ktenas (Lefkada 1864 – Galați Romania December 1940) was linked with Mount Athos from his first visit in 1881 until his death. Initially a pupil of the Athonias Academy, Archsecretary of the Holy Community of Mount Athos from 1894 until 1899 (?), 1913 and from 1915 till 1918. He was tonsured as a monk in 1884 and had studied in the Athonias Academy in the Theological School of Chalki and at the

University of Athens. He was Head Teacher at the Athonias Academy (1901-1903), later presbyter of the Churches of Aghia Euphemia and Aghia Triada in Chalkidon, and protoiereus at the Greek Church of the Metamorphosis of the Saviour in Konstanța during the period 1907-1913. He returned to Mount Athos in 1913 and contributed to the effort to repulse the attempts at Russification there by writing a memorandum opposing Pan-Slavism. Once again he returned to the position of Archsecretary of the Holy Community until 1918. He then withdrew to Koutloumousiou Monastery, where he remained until November 1922, when he moved to Galați and until 1932 was charged with the duties of protoiereus at the Greek church. From 1932 until 1940 he fulfilled the same role at the Greek church of Aghia Triada at Brasov. Following the dissolution of the Greek Orthodox community at Brasov, Ktenas returned to Galați, where he passed away in December 1940.

The most important works of Christophoros Ktenas are:

Το μυστήριον της μετανοίας και εξομολογήσεως, [To mistirion tis metanoias kai exomologiseos], Constantinople 1911, Logos, Athens 1912.

Η εν τω Αγίω Όρει Ιερά Μονή του Δοχειαρίου και αι προς τον δούλον Γένος υπηρεσίαι αυτού, [I en to Agio Orei Iera Moni tou Docheiariou kai ai pros ton doulon Genos upiresiai aftou] 1926.

Τα γράμματα εν Αγίω Όρει και η Μεγάλη του Χριστού Εκκλησία, [Ta grammata en Agio Orei kai i Megali tou Christou Ekklesia] Athens 1922].

Η σύγχρονος Αθωνιάς Σχολή και οι εν αυτή διδάξαντες από του 1845 – 1916, [I sigchronos Athonias Scholi kai oi en afti didaxantes apo tou 1845-1916], Athens 1933.

Λεύκωμα της εν Στεφανουπόλει Εθνικής Ελληνικής Εκκλησίας της Αγίας Τριάδος επί τη εκατοπεντηκονταετηρίδι αυτής 1787 – 1937 [Lefkoma tis en Stefanoupolei Ethnikis Ekklesias tis Agias Triados epi ti ekatopentikontaetiridi aftis 1787-1937], Bucharest 1937.

Αι επιγραφαί και οι αφιερωταί της εν Στεφανουπόλει Ορθοδόξου Ελληνικής Εκκλησίας της Αγίας Τριάδος [Ai epigrafai kai oi afierotai tis en Stefanoupolei Orthodoxou Ellinikis Ekklesias tis Agias Triados], Bucharest 1938.

LORA GERD

Ρωσική Ακαδημία Επιστημών

Ρώσοι έπιστήμονες στο Άγιον Όρος στα μέσα του 19ου αιώνα

Ο 19^{ος} αιώνας σηματοδότησε την απαρχή της «ανακάλυψης» του Αγίου Όρους από τους ευρωπαίους λόγιους και περιηγητές. Την περίοδο 1840-1850 επισκέφθηκαν τον Άθω δύο επιφανείς ρώσοι βυζαντινολόγοι και ανατολιστές, οι αρχιμανδρίτες Πορφύριος Ουσπένσκι και Αντονίν Καπούστιν. Οι δραστηριότητές τους απασχόλησαν επανειλημμένως τους σύγχρονους ερευνητές. Παρόλα αυτά, τα πλούσια αρχεία τους παρέχουν ακόμη και σήμερα ευκαιρίες ανάδειξης άγνωστων έως τις μέρες μας γεγονότων.

Οι ρώσοι λόγιοι έχουν συχνά κατηγορηθεί για κλοπές χειρογράφων από βιβλιοθήκες της ορθόδοξης Ανατολής. Η μελέτη των αρχείων τους -ημερολογίων και αλληλογραφίας- μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι τα περισσότερα χειρόγραφα των συλλογών τους αγοράστηκαν ή δωρίθηκαν και μόνον σε εξαιρετικές περιπτώσεις αποκτήθηκαν χωρίς την άδεια των κατόχων τους. Έχουμε στη διάθεσή μας πλήθος περιγραφών των βιβλιοθηκών της Ανατολής από ρώσους και δυτικοευρωπαίους περιηγητές του 19ου αιώνα. Στο σύνολό τους, οι περιγραφές αυτές επισημαίνουν τις κακές συνθήκες φύλαξης των χειρογράφων, ενώ στηλιτεύουν αναρίθμητα περιστατικά απαράδεκτης χρήσης παλαιών βιβλίων -ως μέσα στερέωσης παραθύρων, ως χαρτί περιτυλίγματος ή ακόμη και ως καύσιμη ύλη. Ο Άγιος Νικόδημος ο Αγιορείτης τονίζει στα σχόλιά του επί των ιερών κανόνων («Πηδάλιον», τέλη 18ου αιώνα) ότι απαγορευόταν η χρήση των παλαιών βιβλίων για την κατασκευή τσιγάρων. Εκατοντάδες χειρόγραφα χάθηκαν εξαιτίας της υγρασίας, των πυρκαγιών και των τρωκτικών. Η ένδεια και η ελλιπής εκπαίδευση των μοναχών συνέβαλαν στο θλιβερό αυτό αποτέλεσμα. Ως εκ τούτου, οι συλλέκτες, Δυτικοευρωπαίοι και Ρώσοι, θεωρούσαν ότι η αφαίρεση ενός χειρογράφου από ένα σκονισμένο και υγρό υπόγειο, ή η αγορά του έναντι ευτελούς τιμήματος, δεν τους καθιστούσε κλέφτες (την πεποίθησή τους αυτή συμμεριζόμαστε και εμείς σήμερα). Τουναντίον, ήταν πεπεισμένοι ότι έσωζαν αυτούς τους θησαυρούς από τα χέρια των απαίδευτων κατόχων τους, οι οποίοι δεν ήταν σε θέση να κατανοήσουν την αξία τους.

Ο Πορφύριος Ουσπένσκι (1804-1885), επικεφαλής της Ρωσικής Πνευματικής Αποστολής στα Ιεροσόλυμα (1847-1853), επισκέφθηκε δύο φορές τον Άθω, το 1845-46 και το 1858-61. Ο ίδιος συνέγραψε λεπτομερείς περιγραφές αμφοτέρων των επισκέψεών του, οι οποίες εκδόθηκαν σε δύο τόμους και αποτελούν πολύτιμη πηγή για την ιστορία του Αγίου Όρους τον 19^ο αιώνα. Στον Άθω μελέτησε διάφορα ελληνικά και σλαβικά χειρόγραφα και απέκτησε ορισμένα από αυτά για τη συλλογή του. Η αλληλογραφία του Πορφύριου Ουσπένσκι, η οποία διασώθηκε ως μέρος του αρχείου του (και σήμερα φυλάσσεται στο αρχείο της Ακαδημίας Επιστημών της Αγίας Πετρούπολης), παρέχει αναλυτικές πληροφορίες σχετικά με το έργο του Πορφύριου στον Άθω και τα χειρόγραφα της συλλογής του.

Για παράδειγμα, στον έβδομο τόμο του ημερολογίου του με τίτλο «Το βιβλίο της ζωής μου» (*Kniga Bytija moego*), το οποίο εκδόθηκε το 1904, ο Πορφύριος αναφέρεται

στην επίσκεψή του στο Ιερόν Κελλίον Διονυσίου του εκ Φουρνά στις Καρυές, τον Μάιο του 1861. Ο πατήρ Μελέτιος, ο οποίος ζούσε στο συγκεκριμένο κελλί, του έδειξε πολλές παλιές εικόνες. Ο Πορφύριος αγόρασε τρεις από αυτές και ένα παλιό «Συναξάριον», το οποίο χρονολογείτο από το 1249 και είχε γραφεί από κάποιον Πέτρο, τον 10^ο αιώνα. Έξι επιστολές του Μελέτιου (Μάιος 1863-Μάιος 1874), οι οποίες φυλάσσονται στο αρχείο του Πορφύριου, φωτίζουν κάπως περισσότερο το συγκεκριμένο περιστατικό. Ο Μελέτιος ζητούσε την επιστροφή των εικόνων και του χειρογράφου, ισχυριζόμενος ότι είχε λάβει τα χρήματα μόνο για να παραχωρήσει στον Πορφύριο το δικαίωμα να εξετάσει τα εν λόγω αντικείμενα, όχι να τα ιδιοποιηθεί και να τα πάρει μαζί του. Ο Πορφύριος δεν απάντησε σε αυτές τις επιστολές, το δε χειρόγραφο του «Συναξαρίου» από τις Καρυές βρίσκεται τώρα στην Εθνική Ρωσική Βιβλιοθήκη, στην Αγία Πετρούπολη.

Σε μια επιστολή του προς τον προκαθήμενο της Ιεράς Συνόδου της Ρωσικής Ορθόδοξης Εκκλησίας (γραμμένη την 1η Μαρτίου 1858), ο Πορφύριος πρότεινε ένα σχέδιο για την κατάρτιση καταλόγων των συλλογών της ορθόδοξης Ανατολής προκειμένου να αποτραπεί η λεηλασία τους από τους δυτικοευρωπαίους περιηγητές. Τα χειρόγραφα των μοναστηριών θα ετίθεντο στη διάθεση των ερευνητών για σύντομα μόνο χρονικά διαστήματα, ενώ οι αγορές χειρογράφων θα ήταν δυνατές μόνον από ιδιώτες.

Όταν ο πατριάρχης Αλεξανδρείας Καλλίνικος επέμεινε, τον Νοέμβριο του 1860, στην επιστροφή του σιναϊτικού κώδικα της Βίβλου από τη Ρωσία, ο Πορφύριος του απάντησε ότι «Τα παλαιά αντικείμενα μπορούν να τα αφαιρέσουν και να τα ιδιοποιηθούν Άγγλοι, Γάλλοι ή Γερμανοί, ενώ στα χέρια μας θα είναι ασφαλή. Η ημετέρα Καθολική Εκκλησία είναι ένας μέγας οίκος, όπου εγκαταβιούν τόσο οι Έλληνες όσο και οι Σκύθες. Εάν χρειάζεστε τον κώδικα για ερευνητικούς λόγους, είστε ευπρόσδεκτοι να εργαστείτε με τον ίδιο τρόπο που εμείς διεξάγουμε το ερευνητικό μας έργο στις βιβλιοθήκες σας». Η άποψη αυτή απηχούσε την αντίληψη περί πρωτοκαθεδρίας της Ρωσίας στον ορθόδοξο κόσμο, καθώς και περί της ενότητας των χριστιανών της Ανατολής υπό ρωσική καθοδήγηση, την οποία ο Πορφύριος συμμεριζόταν.

Στα τέλη της δεκαετίας του 1850 ένας άλλος διάσημος ρώσος λόγιος επισκέφθηκε το Άγιον Όρος. Ήταν ο αρχιμανδρίτης Αντονίν Καπούστιν, ιερέας της ρωσικής αποστολής στην Αθήνα (1850-60). Την πρόσκληση για την επίσκεψή του αυτή είχε λάβει από τον Πέτρο Σεβαστιάνοφ, ιστορικό τέχνης και έναν από τους πρώτους φωτογράφους των τοιχογραφιών και των εικόνων του Αγίου Όρους. Το ταξίδι του Αντονίν στο Άγιον Όρος περιγράφεται στο βιβλίο του με τίτλο «*Zametki poklonnika Sviatoj Gory*» (Κίεβο, 1864). Τις πληροφορίες που παρέχει το βιβλίο του συμπληρώνει το ανέκδοτο ημερολόγιό του.

Ο πρωταρχικός σκοπός της επίσκεψης του Αντονίν στον Άθω ήταν η μελέτη των βιβλιοθηκών, τόσο των ελληνικών όσο και των σλαβικών. Μια από τις κύριες και πλέον σημαντικές δραστηριότητές του ήταν η καταλογογράφηση των συλλογών χειρογράφων κωδίκων. Ωστόσο, ακόμη και αυτή η εργασία του αντιμετωπίστηκε με αρνητική διάθεση και καχυποψία από τους μοναχούς. Έτσι, στην Ιερά Μονή Φιλοθέου γνώρισε έναν νεαρό μοναχό ο οποίος συνέτασσε έναν τέτοιο κατάλογο υπό τα εκδήλως επικριτικά σχό-

λια των ηλικιωμένων μοναχών. Ο Αντονίν συχνά προσέκρουσε στην άρνηση των μοναχών να του δείξουν τα εκάστοτε φυλασσόμενα χειρόγραφα (όπως συνέβη, για παράδειγμα, με τα χρυσόβουλα της Ιεράς Μονής Μεγίστης Λαύρας), ενώ ακόμη και ο περιφημος «Τράγος» μεταφέρθηκε από τους μοναχούς σε κάποια άλλη Μονή. «Δεν παραπονούμαι για τη στάση αυτή των μοναχών έναντι ημών, των ερευνητών (συλλεκτών κατά την άποψή τους) αρχαίων χειρογράφων», έγραψε. «Το Άγιον Όρος έχει λόγους να μη μας εμπιστεύεται. Είναι όμως λυπηρό το γεγονός ότι συνεπεία της στάσης αυτής τα αρχαία χειρόγραφα παραμένουν στην αφάνεια». Ακολουθώντας, πρότεινε τη σύσταση μιας μικτής επιστημονικής επιτροπής (από Έλληνες και Ρώσους) για τη συστηματική καταλογογράφηση των χειρογράφων κωδίκων και των παλαιότυπων βιβλίων, με στόχο να αποτραπεί η απόκτησή τους από ιδιωτικές συλλογές.

Έτσι, μπορούμε να καταλήξουμε στο συμπέρασμα ότι οι ρώσοι λόγιοι των μέσων του 19^{ου} αιώνα, καίτοι μετήλθαν τις κοινές μεθόδους όλων των περιηγητών για την απόκτηση χειρογράφων με κάθε δυνατό τρόπο, υπήρξαν οι πρώτοι που επέμειναν στη σύσταση διεθνών επιτροπών για τη συστηματική έρευνα και προστασία των βιβλιοθηκών του Αγίου Όρους.

LORA GERD

Russian Academy of Sciences

Russian scientists on Holy Mount Athos in the middle of the 19th century

The 19th century was a period of “discovering” of Mount Athos by European scholars and travellers. In the 1840-1850-s Athos was visited by two prominent Russian byzantinologists and orientalis, archimandrites Porfiry Uspensky and Antonin Kapustin. The activities of both of them has attracted the attention of modern researches many times, but their rich archives still give opportunities to find facts, unknown before.

The Russian scholars are often criticized for stealing manuscripts from the libraries of the Orthodox East. While studying their archives-dairies and correspondence, we can make the conclusion that most of the manuscripts in their collections were acquired by purchasing or received as gifts, and only in extraordinary cases the books were taken without permission of the owners. We have a lot of descriptions of the libraries, made by travellers in the East both by Russian and Western travellers in the 19th century. All of them stress the bad conditions in which the manuscripts were kept, and mention a lot of cases of improper use of the old books, - for sealing windows, as wrapping-paper, or even for heating. St. Nicodemos in his commentaries to the canons (Pidalion, end of the 18th century), stressed that it was prohibited to use old books for making cigarettes. Hundreds of manuscripts were lost for reasons of mold, fire or rats. The poverty and lack of education among the monks contributed to that. So the collectors, both Western and Russian, while taking a manuscript from a dusty or wet cellar, or buying it for little money, did not regard themselves (and in fact cannot be regarded by us) as thieves. Just

the opposite-- they were convinced that they were saving the treasures from the hands of illiterate owners who did not understand what they had.

Porfiry Uspensky (1804-1885), chief of the Russian Spiritual Mission in Jerusalem (1847-1853), visited Athos twice, in 1845-46 and 1858-61. Both journeys are described by him in details, and these two published volumes are a valuable source for the history of the Holy Mount in the 19th century. On Athos he studied different Greek and Slavonic manuscripts and acquired some of them for his collection. The correspondence of Porfiry, which is preserved in his archive (in the Archive of the Academy of Sciences in St. Petersburg), give us some more details about the work of Porfiry on Athos and the manuscripts in his collection.

For example, in the seventh volume of his Dairy "*Kniga Bytija moego*" (published in 1904) Porfiry is speaking about his visit to the kellion of Dyonysios Furnografiotis in Kareia in May 1861. Fr. Meletios, who lived in this kellion, showed him many old icons. Porfiry bought three of them and a manuscript, a Synaxarium, dated 1249 and written by a certain Peter in the 10th century. Six letters by Meletios (May 1863-May 1874) from the archive of Porfiry give some additional information about this act. Meletios wanted to receive back the icons and the manuscript, pointing that the money was taken only for the right to observe them, but not to take away. Porfiry did not answer to these letters, and the manuscript is now in the Russian National library in Petersburg.

In his letter to the ober-prosecutor of the Russian Holy Synod (March 1st, 1858) Porfiry proposed a plan of making catalogues of the collections of the Orthodox East in order to prevent their plundering by Western travellers. The manuscripts from the monasteries would be given to researchers only for certain short periods of time, and manuscripts could be bought only from private persons.

When the Patriarch of Alexandria Callinikos in November 1860 insisted on the returning of the Sinai codex of the Bible from Russia, Porfiry answered him, that "The old things can be taken from you by the English, French, or the German, and in our hands they will be safe. Our Catholic Church is one big house, where Helens and Scythians live. If you need it for research, you are welcome to work on it, as we are searching in your libraries". This view was in accordance with the conception of predomination of Russia in the Orthodox world and unification of the Eastern Christianity under Russian guidance, shared by Porfiry.

In the end of the 1850-s another famous Russian scholar visited Mount Athos, archimandrite Antonin Kapustin, priest of the Russian mission in Athens (1850-60). He was invited to this expedition by Petr Sebastianov, historian of art, who was one of the first to make photos of the wall paintings and icons in the Holy Mount. The journey of Antonin to Athos was described and published in his book "*Zametki poklonnika Sviatoj Gory*" (Kiev, 1864); this information can be supplemented by his Dairy, still inedited.

The aim of Antonin's journey to Athos was first of all research in the libraries, both Greek and Slavonic. One of his main and most important occupations was creating catalogues of the manuscript collections. But even in this work he often met resistance

and suspicion from the side of the monks. So, in Philopheu monastery he found a young man who made a catalogue and was severely criticized by the older monks. Sometimes Antonin was not allowed to see the manuscripts (for example, the chysobulles in the Laura), and even the famous Tragos was hidden by the monks in another monastery. “I don’t complain about such an attitude towards us, the researchers (collectors in the eyes of the monks) of ancient manuscripts, he wrote. The Holy Mount has reasons not to trust us. But it is a pity that there is no opportunity to make the ancient manuscripts known”. He proposed to organize a scientific mixed commission (both Greek and Russian) and create systematic catalogues of the manuscripts and old printed books in order to prevent their passing into private collections.

So, we can make the conclusion that the Russian scholars of the middle of the 19th century, while using the common for all travellers methods of acquainting manuscripts by all possible means, at the same time were the first who insisted on creating international commissions for systematic research and protection of the libraries of the Holy Mount.

ΜΙΛΤΙΑΔΗΣ Δ. ΠΟΛΥΒΙΟΥ

Δρ. Ἀρχιτέκτων

Ἡ Βιβλιοθήκη τοῦ οἰκονόμου τοῦ Βατοπαιδινοῦ Μετοχίου στὰ Μουδανιά

Στα 1790 καταγράφονται για λογαριασμό της μονής Βατοπεδίου τα κατάλοιπα του αποθανόντος μοναχού Θεόδουλου Βατοπεδινού, οικονόμου της μονής στο μετόχι της στα Μουδανιά της Προποντίδας. Σύμφωνα με την εν λόγω καταγραφή στα κατάλοιπά του περιλαμβάνονται, μεταξύ των άλλων, και ένας σημαντικός αριθμός βιβλίων, τα οποία καταγράφονται ένα προς ένα, δίνοντας έτσι τη δυνατότητα να αναδειχθεί η προσωπικότητα ενός αφανούς λογίου μοναχού και να επισημανθεί ένα δείγμα των βιβλίων που συγκέντρωναν το ενδιαφέρον των αγιορειτών της εποχής.

MILTIADIS D. POLYVIU

Dr. of Architecture

The library of the *oikonomos* of the metochion of Vatopedi Monastery
at Moudania

In 1790, for the benefit of Vatopedi Monastery, an inventory was drawn up of the material possessions left behind by the deceased monk Theodoulos of Vatopedi, *oikonomos* of the monastery's metochion at Moudania in the Propontis. According to this inventory, among other things, the possessions included a considerable number of books, which are listed one by one, thus shedding light on the personality of an obscure learned monk and providing us with an example of the types of books that attracted the attention of the Athonite fathers at that time.

ΔΙΟΓΕΝΗΣ ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΑΚΙΔΗΣ*Δρ. Δικηγόρος***Ἀλέξανδρος Εὐμορφόπουλος Λαυριώτης – Μιὰ ἀπόπειρα παρουσίασης**

Ο Ἀλέξανδρος Εὐμορφόπουλος Λαυριώτης (1838-1905) θεωρείται ο κορυφαῖος ἀγιορείτης λόγιος τοῦ τέλους τοῦ 19^{ου} αἰῶνα. Στὴν εἰσήγηση ἐπιχειρεῖται σχηματικὴ παρουσίαση τοῦ ἔργου τοῦ. Ἡ συνεισφορά τοῦ στα γράμματα καὶ στὴν ἱστορία τῶν θεσμῶν ἐγκεῖται πρό πάντων στο ὅτι ἔδωσε στὴ δημοσιότητα πλῆθος σημαντικῶν εγγράφων -αυτοκρατορικῶν, πατριαρχικῶν καὶ ἄλλων- ἀποκειμένων στο Ἀρχεῖο τῆς Μεγίστης Λαύρας καὶ ὄχι μόνο. Συνέγραψε ἐπίσης πραγματεῖες ἰδίως γιὰ τὴν Μεγίστη Λαύρα, ἐνῶ ἀσχολήθηκε με τὴν ἀνάδειξη προγενέστερῶν τοῦ λαυριωτῶν λογίων. Ὡς Ἀρχιγραμματέας τῆς Ἱερᾶς Κοινότητος καὶ ἀργότερα Ἀντιπρόσωπος τῆς Μονῆς τοῦ γιὰ πολλὰ χρόνια, εἶχε συμμετοχὴ σὲ σημαντικὲς πρωτοβουλίες ρύθμισης θεμάτων κοινού ενδιαφέροντος. Κατέβαλε προσπάθεια γιὰ τὴν διάσωση κτητορικῶν καὶ ἄλλων ἀξιόλογων μνημείων.

DIOGENIS KARAGIANNAKIDIS*Doctor of Law, Lawyer***Alexandros Eumorphopoulos of Lavra – An attempt at a presentation**

Alexandros Eumorphopoulos of Lavra (1838-1905) is considered to be the most important Athonite scholar of the end of the 19th century. This paper will attempt a schematic presentation of his work. His contribution to letters and to the history of the institutions rests above all in the fact that published a large body of important documents – imperial, patriarchal and others – from the Archive of the Monastery of Great Lavra, *inter alia*. He also wrote treatises, in particular concerning Great Lavra and showcased previous scholars of the monastery. As Arch Secretary of the Holy Community and later Representative of his Monastery for many years, he took part in many initiatives on handling subjects of common interest. He applied much effort of saving monuments of the founders and other important monuments.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΤΣΙΛΙΚΙΔΗΣ

Θεολόγος, μεταπτυχιακός φοιτητής Τμ.Θεολογίας ΑΠΘ

Λόγιοι Πατέρες της Ίερᾶς Μονῆς Ξηροποτάμου (19^{ος} – 20^{ος} αιώνας)

Οι Ξηροποταμηνοί πατέρες, αρχιμανδρίτης Διονύσιος Αγιομαμίτης (1830-1873), αρχιμανδρίτης Ευγένιος Δάγκου (1821-1876), αρχιμανδρίτης Ναθαναήλ (†1896), αρχιμανδρίτης Αγαθάγγελος (†1898), προηγούμενος Ευγένιος ο Λέσβιος (1871-1924), προηγούμενος Ευδόκιμος ο Κρης (1868-1938), προηγούμενος Βασίλειος Βλασάκης (1875-1961), ιερομόναχος Παύλος (1882-1920), Γέρων Κυριακός Ζαχαριάδης (1856-1916), αρχιμανδρίτης Χρύσανθος Μακρής είναι, θα μπορούσε να πει κανείς, ένα αντιπροσωπευτικό δείγμα της θρησκευτικής, καλλιτεχνικής και οικονομικής ακμής του Αγίου Όρους γενικότερα και φυσικά και της μονής του Ξηροποτάμου ειδικότερα, κατά τη δύση του 19^{ου} αι. και την ανατολή του 20^{ου}.

Συνετέλεσαν μέσα από τα ηγετικά τους προσόντα στην υλική ακμή της μονής του Ξηροποτάμου, αλλά και μέσα από τη φιλομάθεια τους και τα πνευματικά τους χαρίσματα συνετέλεσαν στην πολιτιστική και πνευματική πρόοδο ολόκληρου του Αγίου Όρους στην εποχή της ακμής του. Ήταν τέκνα άλλα ταυτόχρονα και δημιουργικοί παράγοντες αυτής της ακμής. Άνθρωποι με εγκυκλοπαιδική και ουσιαστική σε βάθος μόρφωση, στην οποία τους οδήγησε το πνεύμα φιλοπονίας που είχαν, κατατάχτηκαν γρήγορα στην κατηγορία των λογίων αναστημάτων του 19^{ου} και 20^{ου} αι. Το πλούσιο πνευματικό τους έργο συνοδοιπόρησε με τις δύσκολες διοικητικές ευθύνες: η λογιосύνη τους, όπως συμβαίνει τις περισσότερες φορές, τους εκτίναξε σχεδόν όλους σε καίριες διοικητικές θέσεις, τόσο στα κοινά της μονής τους, όσο και στα κοινά του Αγίου Όρους, από όπου προσέφεραν με επιτυχία τα διοικητικά και διπλωματικά τους χαρίσματα.

Σκοπός, λοιπόν, της παρούσας εισήγησης είναι η παρουσίαση μερικών “κρίκων” της αλυσίδας μιας μακράς παραδόσεως λογίων, εν ευρεία έννοια, πατέρων του Αγίου Όρους, των οποίων το έργο εν πολλοίς παραμένει άγνωστο και ανεξερεύνητο μέχρι σήμερα μέσα σε χειρόγραφα έργα των ίδιων τα οποία “αναπαύονται” μέσα στις βιβλιοθήκες των Ιερών Μονών του Αγίου Όρους.

NIKOLAOS TSILIKIDIS

Theologian, Post-graduate student, Department of Theology, AUTH

**Learned fathers of the Holy Monastery of Xeropotamou
(19th-20th centuries)**

The fathers of Xeropotamou Monastery – Archimandrite Dionysios Agiomamitis (1830-1873), Archimandrite Evgenios Dangou (1821-1876), Archimandrite Nathaniel (†1896), Archimandrite Agathangelos (†1898), Prohegumen Evgenios of Lesvos (1871-1924), Prohegumen Evdokimos of Crete (1868-1938), Prohegumen Basil Vlasakis

(1875-1961), the hieromonk Paul (1882-1920), Elder Kyriakos Zachariadis (1856-1916) and Archimandrite Chrysanthos Makris – could be regarded as a representative sample of the flourishing religious, artistic and economic life of Mount Athos in general, and of course Xeropotamou Monastery in particular, at the close of the 19th and dawn of the 20th centuries.

Through their leadership skills, they contributed to the material prosperity of Xeropotamou Monastery, and through their erudition and spiritual gifts they contributed to the cultural and spiritual advancement of the whole of Mount Athos at a time it was flourishing. They were products of this flourishing period as well as playing an active part in creating it. With their comprehensive and profound learning, which their diligence led them to acquire, they soon came to be recognised as some of the most learned Athonite figures of the 19th and 20th centuries. Their rich spiritual work was accompanied by the performance of difficult administrative duties: their erudition, as usually happens, propelled almost all of them into key administrative positions, where they were responsible for the communal affairs of both their own monastery and Mount Athos as a whole, and where they successfully brought to bear their administrative and diplomatic talents.

The aim of the present paper, then, is to present some ‘links’ in the chain of a long tradition of learned – in the broad sense – fathers of Mount Athos, whose work still remains largely unknown and unstudied within their own manuscripts ‘resting’ in the monastic libraries of Mount Athos.

ΣΤΡΟΓΓΥΛΗ ΤΡΑΠΕΖΑ
ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΑ ΡΕΥΜΑΤΑ, ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΣ
ΚΑΙ ΛΟΓΙΟΣΥΝΗ ΣΤΟ ΑΓΙΟΝ ΟΡΟΣ

Συντονιστής
ΚΡΙΤΩΝ ΧΡΥΣΟΧΟΪΔΗΣ
Διευθυντής Ινστιτούτου Ιστορικών Ερευνών / ΕΙΕ

ROUND-TABLE DISCUSSION
SPIRITUAL/INTELLECTUAL MOVEMENTS, MODERN-GREEK
ENLIGHTENMENT AND SCHOLARSHIP ON MOUNT ATHOS

Chair
KRITON CHRYSOCHOIDIS
Director of the Institute for Historical Research, National Hellenic Research
Foundation.

ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΠΡΟΥΣΗΣ ΕΛΠΙΔΟΦΟΡΟΣ ΛΑΜΠΡΥΝΙΑΔΗΣ

Άναπλ. Καθηγητής Θεολογικής Σχολής ΑΠΘ

Ἡ ἱστορία τῆς Λογιότητος στὸ Ἅγιον Ὅρος ὑπὸ τὸ πρίσμα
τῶν σχέσεων Ὁρθοδοξίας καὶ Δύσης

Μέ τήν παρούσα εἰσήγηση ἐπιχειρεῖται ἡ παρουσίαση τοῦ φαινομένου τῆς ἀγιορειτικῆς λογιότητος στή διαχρονία του, σέ ἄμεση συνάφεια μέ τή διαπλοκή τῶν σχέσεων τῆς Ὁρθόδοξης, ἑλληνόφωνης Ἀνατολῆς μέ τή λατινόφωνη Δύση, πρὶν καί μετά τό σχίσμα, ἀφοῦ διαπιστώνεται ὅτι διαφορετικά αἰτούμενα ἐξυπηρετεῖ ἡ ἀγιορειτική λογιότητα στό πλαίσιο αὐτό κατά τήν προσχισματική περίοδο, καί διαφορετικά κατά τούς μετά τό σχίσμα αἰῶνες καί κυρίως μετά τήν Ὀθωμανική κατοχή. Στό πλαίσιο αὐτό ἡ παρουσία μοναχῶν καί ἡ ἵδρυση μονῶν ἀπό κτίτορες προερχόμενους ἀπό τήν Ἰταλική χερσόνησο, ἤδη ἀπό τίς ἀπαρχές τῆς κοινοβιακῆς ἱστορίας τοῦ Ἁγίου Ὁρους, συνδέεται καί μέ τήν ἱστορία τῆς ἀγιορειτικῆς λογιότητος. Σέ μία ἀπό τίς τρεῖς ἰταλικές μονές τοῦ Ἁγίου Ὁρους, τή μονή τῶν Ἀμαλφινῶν, θά λειτουργήσει ἀπό τόν 11^ο αἰῶνα ἕνα μεταφραστικό κέντρο, μέ διασύνδεση μέ τήν πόλη τοῦ Ἀμαλφι, ὅπου λειτουργοῦσε ἡ τελευταία «λογγοβαρδική» μεταφραστική σχολή, καί πιθανόν καί μέ τήν Κωνσταντινούπολη καί εἰδικῶς μέ τή μονή τοῦ Παναγίου, πού σχετίζεται μέ τή βιογράφηση τοῦ ὁσίου Ἀθανασίου τοῦ Ἀθωνίτου.

Ἕνας ἄλλος σημαντικός σταθμός ὑπῆρξε λίγους αἰῶνες ἀργότερα τό ἐνδιαφέρον πρὸς τή λατινική θεολογική παράδοση, ὅπως αὐτή ἐκφράστηκε μέσα ἀπό τή θριαμβευτική ἐμφάνιση τοῦ Ὀωμισμοῦ στό Ἅγιον Ὅρος μέ ἕναν ἐκ τῶν σημαντικότερων εἰσηγητῶν του στό Βυζάντιο, τόν Λαυριώτη μοναχό Πρόχορο Κυδώνη, συνδεδεμένο μέ τήν ἀντισηχαστική θεολογική παράδοση καί γι' αὐτό καταδικασμένο ἀργότερα ἀπό τή Σύνοδο τοῦ 1368.

Στό ἴδιο πλαίσιο ἐμφανίζει ἐξαιρετικό ἐνδιαφέρον ἡ διερεύνηση τῆς παρουσίας ἐκδόσεων μέ λατίνους πατέρες καί συγγραφεῖς στίς ἀγιορειτικές Βιβλιοθήκες καί συνακόλουθα ἡ λατινομάθεια Ἀγιορειτῶν λογίων ἀπό τήν παλαιολόγια περίοδο, μέ προεξάρχοντα τόν Πρόχορο Κυδώνη, καί ἐντεῦθεν. Ἡ ἐλλιπής εἰκόνα πού ἔχουμε ἀκόμη καί σήμερα γιά τό πρῶτο ζήτημα, ἀφοῦ δέν ἔχουν δημοσιευθεῖ συστηματικές καταγραφές τῶν λατινικῶν παλαιτύπων τοῦ Ἁγίου Ὁρους, δέν ἐπιτρέπει τήν ἐξαγωγή ἀσφαλῶν συμπερασμάτων. Ἡ εἰκόνα μας φωτίζεται κυρίως ἀπό τή δωρεά τῶν λατινικῶν βιβλίων τοῦ λογίου ἐπισκόπου Κυθήρων Μαξίμου Μαργουνίου στή Βιβλιοθήκη τῆς μονῆς Ἰβήρων, ὅπου μεταξύ ἄλλων ἐντοπίζονται οἱ πρῶτες ἐντυπες ἐκδόσεις τῶν ἔργων τῶν μεγάλων Πατέρων τῆς Δύσεως Ἀμβροσίου καί Αὐγουστίνου, ἀλλά καί τῶν Ὀωμιστικῶν συγγραμμάτων. Ἐξίσου ἰσχνή εἶναι ἡ εἰκόνα πού ἔχουμε γιά τή λατινομάθεια τῶν Ἀγιορειτῶν λογίων, μέ ἐξαίρεση ἴσως δύο ἐπιφανεῖς διδασκάλους, τόν ὁσιο Ἱερόθεόν Ἰβηρίτη, ὁ ἀγιορείτης βιογράφος τοῦ ὁποίου κρίνεται ἀπαραίτητη καί τήν ἐκμάθηση τῆς λατινικῆς γλώσσας, καί τόν πολύ Εὐγένιο Βούλγαρι.

Τό τελευταίο κρίσιμο σημείο στις σχέσεις της Ὁρθοδοξίας μέ τή δυτική Χριστιανοσύνη μέσω τῆς ἀγιορειτικῆς λογιότητος ἐντοπίζεται κατά τήν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας στήν ἀπόπειρα ἰδρύσεως σχολείου στίς Καρυές – ὅπως καί δυτικῆς μονήτσό Ἅγιον Ὅρος – ἀπό τοὺς Ἰησουῖτες μισσιοναρίους κατά τόν 17ο αἰώνα, στό πλαίσιο τῆς ρωμαιοκαθολικῆς προπαγάνδας, ἀλλά καί στήν παρουσία σημαντικῶν ἀγιορειτῶν λογίων, ὅπως ὁ Μάξιμος ὁ Γραϊκός καί ὁ Ἱερόθεος Ἰβηρίτης, στήν Ἰταλία, καθώς καί ἀγιορειτῶν μοναχῶν μεταξύ τῶν μαθητῶν τοῦ Ἑλληνικοῦ Κολλεγίου τῆς Ρώμης.

ELPIDOPHOROS LAMBRINIADES, METROPOLITAN OF PROUSSA

Associate Professor of the Faculty of Theology AUTH

**The history of Scholarship on Mount Athos in the light of relations
between Orthodoxy and the West**

The present paper attempts to present the phenomenon of Athonite scholarship over the course of time, in direct relation to the skein of relations between the Orthodox, Greek-speaking East and the Latin West before and after the Schism, since it is evident that, in this context, Athonite scholarship served different requirements during the period before the Schism to those in the centuries following it, and particularly after the Ottoman occupation. In this context, the presence of monks and the foundation of monasteries by men from the Italian peninsula from the earliest beginnings of cenobitic life on Athos, are also connected with the history of Athonite scholarship. In one of the three Italian monasteries on the Holy Mountain, the Monastery of the Amalfitans, a translation centre was to operate from the 11th century onwards that had connections with the city of Amalfi, where the last ‘Lombard’ school of translating was in operation, and probably also with Constantinople and, in particular, the Monastery of Panagίου, which is connected with the compilation of the biography of St. Athanasius the Athonite.

Another important milestone was the interest shown, a few centuries later, in the Latin theological tradition, as was expressed in the triumphant appearance of Thomism on Athos in the figure of the Lavriote monk Prochorus Kydones, one of its most important exponents of Thomism in Byzantium, who was associated with the anti-Hesychast theological tradition and for that reason later condemned by the Synod of 1368.

In the same context, it is extremely interesting to investigate the presence of editions containing Latin fathers and authors in the libraries of Athos and, consequently, the Latin learning of Athonite scholars from the Palaeologan period onwards, the most prominent of these being Prochorus Kydones. The incomplete picture we still have of the first of these matters, since no systematic records of the Latin incunabula on Athos have yet been published, does not permit us to draw any safe conclusions. The picture we have is illuminated mainly by the donation of Latin books by the learned Bishop of

Cythera, Maximus Margunius, to the library at the Monastery of Iviron, amongst which may be found the first printed editions of the works of the great Western fathers, Ambrose and Augustine, and also of Thomist writings. We have an equally poor picture of the Latin learning of the Athonite scholars, with the exception perhaps of two distinguished teachers, St. Hierotheos of Iviron, whose Athonite biographer believed that it was just as important to learn Latin as Greek, and the renowned Evgenios Voulgaris.

The last key phase in the contact between Orthodoxy and Western Christendom via Athonite scholarship occurred during the period of Turkish rule, with the attempt to found a school at Karyes, as well as a Western monastery on Athos, by the Jesuit missionaries in the 17th century, as part of Roman Catholic propaganda, and also with the presence of important Athonite scholars in Italy, such as Maximus the Greek and Hierotheos of Iviron, as well as of Athonite monks among the students of the Greek College in Rome.

ΠΑΣΧΑΛΗΣ Μ. ΚΙΤΡΟΜΗΛΙΔΗΣ

Καθηγητής Πανεπιστημίου ΕΚΠΑ

Ἡ ἀγιορείτικη λογιосύνη καὶ οἱ προκλήσεις τῆς νεωτερικότητας

Οἱ προκλήσεις τῆς νεωτερικότητας πρὸς τὴν ἀγιορείτικη λογιосύνη θὰ μπορούσαν νὰ ἐννοηθοῦν σὲ δύο ἐπίπεδα:

α) οἱ τρόποι με τοὺς οὗοιους αποκτοῦν ἐπίγνωση τῆς ἀλλαγῆς πὺ συντελεῖται στὰ πράγματα τοῦ κόσμου οἱ ἴδιοι οἱ ἀγιορεῖτες λόγιοι

β) οἱ προσλήψεις τοῦ Ἀγίου Ὁρους καὶ τῆς ἀγιορείτικῆς λογιосύνης ἀπὸ τὴ λογιосύνη τῆς νεωτερικότητας.

Τὸ ἐνδιαφέρον τῆς ἐρευνας θὰ μπορούσε νὰ ἐστιαστεῖ στὴν ἀλληλεπίδραση τῶν πνευματικῶν ἐκδηλώσεων πὺ συντελοῦνται σὲ αὐτὰ τὰ δύο ἐπίπεδα.

PASCHALIS M. KITROMILIDES

Professor, National and Kapodistrian University of Athens

Athonite scholarship and the challenges of modernity

The challenges that modernity brings to Athonite scholarship could be understood at two levels:

a) the ways through which the Hagiorite scholars themselves take cognizance of the change which occurs among the things of the world.

b) the acquisition of modernist scholarship by Mount Athos and Athonite scholarship.

The interesting aspect of the research could focus on the interaction among the spiritual events occur at these two levels.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΝΙΚΟΛΑΚΑΚΗΣ

Λέκτορας Θεολογικής Σχολής ΑΠΘ

Τὸ καθεστὼς ἱδρύσεως καὶ λειτουργίας τῆς Ἀθωνιάδας Σχολῆς

Ἡ ἱδρυση τῆς Ἀθωνιάδας Σχολῆς πραγματοποιήθηκε με πρωτοβουλία του προηγούμενου Μελετίου Βατοπεδινού και χρονολογείται το ἔτος 1748. Δύο χρόνια αργότερα, τον Μάιο του 1750, ο Οικουμενικός Πατριάρχης Κύριλλος ο Ε' εκδίδει σιγίλλιο, με το οποίο ρυθμίζεται η λειτουργία της Σχολῆς. Το Οικουμενικό Πατριαρχείο παραχωρεί, επίσης, σε μόνιμη βάση υπέρ των αναγκών της Σχολῆς την ετήσια οικονομική συνδρομή της επισκοπῆς Ιερισσού και Αγίου Όρους. Το 1753 εκδίδεται νέο σιγίλλιο, με το οποίο ανατίθεται η διεύθυνση της Σχολῆς στον Ευγένιο Βούλγαρη. Στην παρούσα ανακοίνωση εξετάζονται οι ὅροι και οι προϋποθέσεις λειτουργίας της Ἀθωνιάδας Σχολῆς, ὅπως περιγράφονται στα ανωτέρω πατριαρχικά σιγίλλια και τις κανονικές διατάξεις της εποχῆς.

DIMITRIOS NIKOLAKAKIS

Lecturer of the Faculty of Theology AUTH

The legal conditions concerning the founding and operation
of the Athonias Ecclesiastical Academy

The Athonias Academy was founded following an initiative of Abbot Meletius of Vatopedi in 1748. Two years later, in May 1750, the Ecumenical Patriarch, Cyril V issued a *sigillum* (decree), according to which the running of the academy was set out. The Patriarch also granted, on a permanent basis, an annual economic contribution of the Bishopric of Ierissos and Mount Athos to meet the needs of the Academy. In 1753 a new *sigillum* decree is issued according to which Eugenios Voulgaris was appointed Dean of the Academy.

This paper examines the conditions and requirements concerning the founding and operation of the Athonias Academy, as described above in the Patriarchal *sigilla* and canonical provisions of the time.

ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΦΡΑΓΚΙΣΚΟΣ

Όμότη. Δ/ντὴς Ἑρευνῶν Ἰνστιτούτου Ἱστορικῶν Ἑρευνῶν / ΕΙΕ

Ἀδαμάντιος Κοραΐς καὶ Ἅγιο Ὄρος

Η σχέση του Αδαμάντιου Κοραή με το Άγιον Όρος εστιάζεται στη συμμετοχή του ως επιτρόπου της Αθωνιάδας σχολής στο Παρίσι σε δύο χρονικές περιόδους μέσα στη δεκαετία του 1800. Την πρώτη, το 1801, όταν έγινε προσπάθεια στην Κωνσταντινούπολη επί πατριαρχείας Καλλίνικου Ε΄ να επανασυσταθεί η σχολή του Ευγένιου Βούλγαρη στο Βατοπαίδι. Το εγχείρημα απέτυχε και έκανε τον Κοραή, που είχε κινητοποιηθεί για την επιτυχία του έχοντας μεταξύ άλλων δημοσιοποιήσει επίσημα το γεγονός το 1802 στους ξένους στο *Mémoire sur l'état actuel de la civilisation dans la Grèce*, να νιώσει ντροπή και αγανάκτηση. Ιδιαίτερα τον ενοχλούσε το ενδιαφέρον που έδειχνε για την εξέλιξη της προσπάθειας ο γάλλος ακαδημαϊκός J.B. G. d' Ansse de Villosion, που είχε επισκεφθεί και παραμένει στο Άγιον Όρος επι είκοσι μία ημέρες το 1785, αποδίδοντας το σε κακεντρεχή κίνητρα.

Την επόμενη φορά, σύμφωνα με υπόθεση βασισμένη σε διάσπαρτα τεκμήρια, όταν επί της δεύτερης πατριαρχείας Γρηγορίου Ε΄ (1806 – 1808) φαίνεται να καρποφόρησαν οι ενέργειες για την επαναλειτουργία της σχολής και ο έλληνας σοφός ανταποκρίθηκε στην πρόσκληση να στηρίξει τη νέα προσπάθεια. Η προθυμία του δεν πρέπει να ήταν άσχετη με την προσδοκία να αναλάβει το πατριαρχείο Κων/πόλεως την πρωτοβουλία για την υλοποίηση δύο φιλόδοξων προτάσεων που είχε υποβάλει από τις γραμμές των προλεγομένων των εκδόσεών του, η πρώτη από τις οποίες αφορούσε την ίδρυση και οργάνωση του «Ελληνικού Μουσείου», ενός κέντρου συνάθροισης και διαφύλαξης ελληνικών χειρογράφων και άλλων αρχαιολογικών ευρημάτων. Την αφορμή για την πρόταση είχαν δώσει δημοσιεύματα του γαλλικού τύπου που αναμετέδιδαν την είδηση της σύλησης χειρογράφων από τον άγγλο Ed. Clarke κατά το ταξίδι του σε διάφορα μέρη της Ελλάδας στις αρχές του 19ου αιώνα, μεταξύ των οποίων και ο Αθως. Ετσι δεν θα αποφύγουν και οι αγιορείτες μοναχοί να κατηγορηθούν από τον Κοραή για εξαγορά τους από τον άγγλο κυνηγό αρχαιοτήτων.

EMMANUEL FRANGHISKOS

Emeritus Research Director of Institute of Historical Research/NHRF

Adamantios Korais and Mount Athos

The relationship that Adamantios Korais had with Mount Athos revolves around his contribution as commissioner to the Athonias Academy in Paris in two periods during the first decade of the 19th century. The first period in 1801 was related to the attempt in Constantinople under Patriarch Kallinikos IV to revive the academy of Eugenios Voulgaris at Vatopedi Monastery. The venture failed which was particularly humiliating and exasperating for Korais, since he had staked so much of his personal reputation on it by

officially publicising the event to foreigners in 1802 in his *Mémoire sur l'état actuel de la civilization dans la Grèce*. What particularly annoyed Korais was the interest shown in the outcome by the French academic J.B. G. d' Ansse de Villosion, who had visited and remained on Mount Athos for twenty one days in 1785, a fact that Korais ascribed to ulterior motives.

The second time, according to a supposition based on fragmentary evidence, when, during the second Patriarchate of Gregory V (1806 – 1808) it seemed that efforts to reopen the academy were bearing fruit and the Greek man of letters rose to the challenge to back the new effort. His willingness was likely to have also been connected with the Patriarchate of Constantinople's initiative to realise two ambitious proposals which he himself had submitted in the Prolegomena of his publications, the first concerning the establishing and organising of the 'Greek Museum', a centre for the gathering and preserving of Greek manuscripts and other archaeological finds. This proposal came on the heels of exposure in the French press of the relaying of news concerning the plundering of manuscripts by the Englishman E.D. Clarke during his travels to various parts of Greece, including Athos, at the beginning of the 19th century. Thus, not even the monks of Athos escaped criticism from Korais for capitulating to the English hunter of antiquities.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Η ΛΟΓΙΟΣΥΝΗ ΣΤΟΝ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟ ΑΘΩΝΑ: ΦΟΡΕΙΣ ΚΑΙ ΡΕΥΜΑΤΑ	1
ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΕΙΣΗΓΗΣΗ	
ΚΡΙΤΩΝ ΧΡΥΣΟΧΟΪΔΗΣ	
<i>Ἡ Ἀθωνικὴ Λογιοσύνη (10^{ος}-10^{ος} αἰ.). Απόπειρα γιὰ ἓνα ἱστορικὸ διάγραμμα</i>	3
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΜΑΝΑΦΗΣ	
<i>Ἄγνωστος Βίος τοῦ ὁσίου Ἀθανασίου τοῦ Ἀθωνίτου, ἀρχῶν τοῦ 11^{ου} αἰῶνος</i>	5
ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΕΥΘΥΜΙΑΔΗΣ	
<i>Λόγια καὶ ρητορικὰ στοιχεῖα στοὺς Βίους τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου τοῦ Ἀθωνίτη</i>	6
ΣΥΜΕΩΝ ΠΑΣΧΑΛΙΔΗΣ	
<i>Ἐκφάνσεις τῆς λογιότητος στὸ Ἅγιον Ὄρος κατὰ τὴν Παλαιολόγια περίοδο</i>	7
ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΔΕΛΗΚΑΡΗ	
<i>Γεωργίου Γλαβά, Ὀμιλία εἰς τὴν Μεγάλην καὶ Ἀγίαν Παρασκευήν. Ἡ ἐλληνικὴ ἄθωνικὴ παράδοση καὶ παλαιοσλαβικὴ μετάφρασή της</i>	9
ΑΓΙΟΡΕΙΤΕΣ ΛΟΓΙΟΙ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΕΣ ΣΤΟ ΑΓΙΟΝ ΟΡΟΣ:	11
ΜΙΑ ΣΧΕΣΗ ΑΜΦΙΔΡΟΜΗ	
ΦΑΙΔΩΝ ΧΑΤΖΗΑΝΤΩΝΙΟΥ	
<i>Βιβλιοθήκες στὴν Ἱ. Μονὴ Βατοπεδίου. Κατηγορίες βιβλίων - Ὁργάνωση καὶ λειτουργία τῶν χώρων</i>	13
MIRJANA ŽIVOJINOVIC	
<i>Ἀρχεῖον – Βιβλιοθήκη – Γραφεῖς τῆς Ἱ. Μονῆς Χιλανδαρίου ἀπὸ τὸν 13^ο ἕως τὸν 15^ο αἰῶνα</i>	15
ΧΑΡΙΤΩΝ ΚΑΡΑΝΑΣΙΟΣ	
<i>Ὁ παλαιότερος γνωστὸς κατάλογος χειρογράφων καὶ ἐντύπων τῆς Ἱ. Μονῆς Ἰβήρων (1723) καὶ ὁ πρῶν Ἄρτης Νεόφυτος Μαυρομμάτης</i>	18
ΖΗΣΗΣ ΜΕΛΙΣΣΑΚΗΣ	
<i>Λόγιοι ταξιδιώτες καὶ ἀγιορεῖτες μοναχοὶ στὶς ἄθωνικὲς βιβλιοθήκες. Συνάντηση ἐνδιαφερόντων, προσδοκιῶν, νοοτροπιῶν (15^{ος}-19^{ος} αἰ.)</i>	20
ΤΟ ΑΓΙΟΝ ΟΡΟΣ ΚΟΙΤΙΔΑ ΤΗΣ ΛΟΓΙΟΣΥΝΗΣ	21
ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ	
ΣΥΜΕΩΝ ΠΑΣΧΑΛΙΔΗΣ – ΔΗΜΟΣΘΕΝΗΣ ΚΑΚΛΑΜΑΝΟΣ	
<i>Ὁ μοναχὸς Ἀγάπιος Λάνδος καὶ ἡ ιδέα ἐκδόσης Συλλογῶν ἀπὸ ἀγιορειτικὰ χει-</i>	

ρόγραφα: Ἡ Καλοκαιρινή καὶ ὁ ἀνέκδοτος δεύτερος τόμος της	23
ΑΓΑΜΕΜΝΩΝ ΤΣΕΛΙΚΑΣ	
Μεταφράσεις Λόγων Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας καὶ Βίων ἁγίων στὸ Ἅγιον Ὅρος (17 ^{ος} -18 ^{ος} αἰ.)	25
ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΣΚΑΛΤΣΗΣ	
Ἡ περὶ τοῦ ἄρτου τῆς Προσκομιδῆς ἔριδα στὸ Ἅγιον Ὅρος κατὰ τὸν 17 ^ο αἰώνα. Πρόσωπα καὶ Κείμενα	26
ΚΩΣΤΑΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ	
Ὁ λόγιος Ἰβηρίτης μοναχὸς Νεόφυτος Χριστόπουλος καὶ τὸ ἔργο του	28
ΧΡΗΣΤΟΣ ΑΡΑΜΠΑΤΖΗΣ	
Δίκτυα ἀλληλογραφίας λογίων τοῦ Ἁγίου Ὁρους μὲ θέμα τὸ κολλυβαδικὸ ζήτημα	30
ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ ΒΑΛΛΗΣ	
Ἡ ἐγκαταβίωση τοῦ λογίου Πατριάρχῃ Ἀλεξανδρείας Ματθαίου Ψάλτη στὴν Ἱ. Μονὴ Κουτλουμουσίου	32
ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΓΙΑΓΚΟΥ	
Ὁ Θεόκλητος Καρατζᾶς καὶ τὸ κανονικὸ τοῦ ἔργο	34
ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΣ	
Ἡ πρόσληψη τῶν πατερικῶν καὶ βυζαντινῶν κειμένων ἀπὸ τὸν Νικόδημο Ἀγιορείτη	35
ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΠΑΝΤΟΣ	
Οἱ ἐκδόσεις τοῦ ἔργου «Θύρα Μετανοίας» ἀπὸ τὴν ἀγιορειτικὴ Σκήτη τοῦ Ἁγίου Δημητρίου (τέλη 18 ^{ου} αἰώνα κ. ἐ.) καὶ ὁ ἀνώνυμος μεταφραστὴς του	36
	39
ΛΟΓΙΟΣΥΝΗ ΚΑΙ ΤΕΧΝΗ ΣΤΟ ΑΓΙΟΝ ΟΡΟΣ	
ΣΩΤΗΡΙΟΣ ΚΑΔΑΣ	
Ὁ γραφέας καὶ διακοσμητὴς χειρογράφων ἱερομόναχος Ἰάκωβος Σιμωνοπετρίτης (κατόπιν ἐπίσκοπος Γάνου καὶ Χώρας)	41
ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΤΣΙΓΑΡΑΣ	
Οἱ τοιχογραφίες τοῦ παρεκκλησίου τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων τῆς Ἱ. Μονῆς Διονυσίου, τὸ ρεῦμα τῆς ἐπιστροφῆς στὴν τέχνη τοῦ Πανσελήνου καὶ κύκλοι λογίων	43
ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΛΙΑΚΟΣ	
Λόγιοι δωροδότες καὶ λόγιο περιβάλλον στὸ Ἅγιον Ὅρος (14 ^{ος} -18 ^{ος} αἰ.): ἡ δυναμικὴ τους στὴν τέχνη	45
ΛΟΓΙΟΣΥΝΗ ΚΑΙ ΑΓΙΟΝ ΟΡΟΣ ΚΑΤΑ ΤΗ ΝΕΟΤΕΡΗ ΠΕΡΙΟΔΟ	
	47
(19^{ΟΣ} – ΑΡΧΕΣ 20^{ΟΥ} ΑΙΩΝΑ)	
ΜΟΝΑΧΟΣ ΘΕΟΛΟΓΟΣ ἸΒΗΡΙΤΗΣ	
Πέντε Ἀγιορεῖτες Ὑμνογράφοι καὶ Βιβλιογράφοι τῆς ὕστερης Τουρκοκρατίας	49
ΠΑΤΑΠΙΟΣ ΜΟΝΑΧΟΣ ΚΑΥΣΟΚΑΛΥΒΙΤΗΣ	

Ἀπὸ τὰ «Πάτρια» στὴν Ἀθωνιάδα τοῦ μοναχοῦ Ἰακώβου Νεασκητιώτου (19 ^{ος} αἰώνας). Ἡ καταγραφή τῆς Ἀθωνικῆς Ἱστορίας ἀπὸ τοὺς Ἀγιορεῖτες Λογίους	51
ΔΗΜΟΣΘΕΝΗΣ ΣΤΡΑΤΗΓΟΠΟΥΛΟΣ	
Λόγιοι Ἀγιορεῖτες συντάκτες Θεοτοκαρίων	53
ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΞΕΙΝΟΣ	
Ἡ θεμελίωση τῆς ἐκπαίδευσης στὴν Ἱμβρο. Ὁ Βαρθολομαῖος Κουτλουμουσιανὸς καὶ τὸ Μετόχι τῶν Ταξιαρχῶν	55
ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΚΑΡΑΘΑΝΑΣΗΣ	
Ὁ Χριστόφορος Κτενᾶς, ὁ λόγιος Ἰβηρίτης Μοναχὸς	57
LORA GERD	
Ρώσοι ἐπιστήμονες στὸ Ἅγιον Ὄρος στὰ μέσα τοῦ 19 ^{ου} αἰώνα	59
ΜΙΛΤΙΑΔΗΣ ΠΟΛΥΒΙΟΥ	
Ἡ Βιβλιοθήκη τοῦ οἰκονόμου τοῦ Βατοπαιδικοῦ Μετοχίου στὰ Μουδανιά	64
ΔΙΟΓΕΝΗΣ ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΑΚΙΔΗΣ	
Ἀλέξανδρος Εὐμορφόπουλος Λαυριώτης -μιὰ ἀπόπειρα παρουσίας	65
ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΤΣΙΛΙΚΙΔΗΣ	
Λόγιοι Πατέρες τῆς Ἱ. Μονῆς Ξηροποτάμου (19 ^{ος} -20 ^{ος} αἰώνας)	66
ΣΤΡΟΓΓΥΛΗ ΤΡΑΠΕΖΑ: ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΑ ΡΕΥΜΑΤΑ, ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΟΣ	
ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΛΟΓΙΟΣΥΝΗ ΣΤΟ ΑΓΙΟΝ ΟΡΟΣ	69
ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΠΡΟΥΣΗΣ ΕΛΠΙΔΟΦΟΡΟΣ ΛΑΜΠΡΥΝΙΑΔΗΣ	
Ἡ ἱστορία τῆς Λογιότητος στὸ Ἅγιον Ὄρος ὑπὸ τὸ πρίσμα τῶν σχέσεων Ὁρθοδοξίας καὶ Δύσης	71
ΠΑΣΧΑΛΗΣ ΚΙΤΡΟΜΗΛΙΔΗΣ	
Ἡ ἀγιορειτικὴ λογιосύνη καὶ οἱ προκλήσεις τῆς νεωτερικότητος	74
ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΝΙΚΟΛΑΚΑΚΗΣ	
Τὸ καθεστῶς ἱδρύσεως καὶ λειτουργίας τῆς Ἀθωνιάδας Σχολῆς	75
ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΦΡΑΓΚΙΣΚΟΣ	
Ἀδαμάντιος Κοραῆς καὶ Ἅγιον Ὄρος	76